Turkish Studies

Comparative Religious Studies

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 779-806

DOI: 10.29228/TurkishStudies.39970

ISSN: 2667-5544

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 17.11.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 28.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (26.12.2019)-Referee 2 (26.12.2019)

This article was checked by intihal.net.

DİNDARLAR DAHA FAZLA MÜTEVAZİ Mİ? ALÇAKGÖNÜLLÜLÜK VE DİNDARLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ*

*Yunus Emre TEMİZ***

ÖZ

Alçakgönüllülük yüz yıllardır teolojik bir kavram olarak değerlendirilmektedir. O, dünya dinlerinin çoğunda merkezi bir erdem olarak betimlenmektedir. Alçakgönüllülüğün önemi farklı teolojik gelenekler boyunca uzanmaktadır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm olmak üzere üç büyük teistik din dikkate alındığında alçakgönüllülüğün önemli bir erdem olduğu ortaya çıkmaktadır. Dinlerin alçakgönüllülüğe verdiği değerden ötürü dindar bireyler, dindar olmayanlara göre daha fazla mütevazı davranma eğiliminde olabilir ve kendilerini daha fazla mütevazı olarak görebilirler. Bu kapsamda “dindar bireyler dindar olamayanlara göre daha fazla mütevazı mı?” sorusu çerçevesinde gelişen araştırmada iç kaynaklı dindarlık ile alçakgönüllülük arasındaki ilişki ve etkileşim konu edinilmektedir. Ayrıca demografik değişkenler çerçevesinde alçakgönüllülük ve dindarlığın cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı, öğrenim görülen fakülte değişkenine göre alçakgönüllülük ve dindarlığın nasıl değiştiği araştırılmaktadır. Ulaşılan bulgular neticesinde dindarlıkla alçakgönüllülük arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca iç kaynaklı dindarlığın alçakgönüllülüğün anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Alçakgönüllülük ve dindarlık arasındaki bu ilişkinin yanı sıra demografik değişkenler bağlamında kadınların alçakgönüllülük ve dindarlık düzeyinin erkeklerden yüksek olduğu, ilahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin alçakgönüllülük ve dindarlık düzeylerinin

* Bu araştırma, yazarın “Alçakgönüllülük, Dindarlık, Psikolojik İyi Olma ve Yaşam Doyumu Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir./This article is extracted from my doctorate dissertation entitled “Investigation of the Relationship between Humility, Religiosity, Psychological Well-Being and Satisfaction with Life” (Unpublished Doctoral Dissertation, Sakarya University, Sakarya/Turkey, 2019).

** Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: yemretemiz@gmail.com.

araştırmaya dâhil olan diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden anlamlı bir şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular literatürdeki diğer araştırma verileriyle karşılaştırıldığında, dindarlığın alçakgönüllülüğü teşvik ettiği ancak onun temel bir bileşeni olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Pozitif Psikoloji, Alçakgönüllülük, Dindarlık

ARE RELIGIOUS INDIVIDUALS MORE HUMBLE? THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMILITY AND RELIGIOSITY

ABSTRACT

Humility has been an important theological concept for millennia. Humility is a central virtue of many world religions. Its importance extends across diverse theological traditions. Considering the three major theistic religions Judaism, Christianity and Islam, humility appears to be an important virtue. Because of the value many religions place on humility, religious individuals may tend to behave more humble, and see themselves as more humble than non-religious ones. The focus of the research is whether religious individuals are more humble than non-religious ones. In this context, the research focuses on the relationship and interaction between internal religiosity and humility. Furthermore, it is investigated whether humility and religiosity differ according to gender and faculty type within the framework of demographic variables. As a result, it was found that there is a moderate, positive and significant relationship between religiosity and humility. In addition, it was found that internal religious motivation was a significant predictor of humility. It was also found that the level of humility and religiosity of women was higher than that of men and the level of humility and religiosity of the students studying in theology faculty was significantly higher than that of the students in other faculties. When the findings of this study are compared with other research data in the literature, it appears that religiosity promotes humility but it is not a basic component of it.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

Humility has been an important theological concept for millennia. Humility is a central virtue of many world religions. Its importance extends across diverse theological traditions. Considering the three major theistic religions Judaism, Christianity and Islam, humility appears to be an important virtue. Because of the value many religions place on humility, religious individuals may tend to behave more humble, and see themselves as more humble than non-religious ones. The focus of the research is whether religious individuals are more humble than non-religious ones. In this context, the research focuses on the relationship and interaction between internal religiosity and humility.

In the research, firstly, the subject of humility from psychological and religious perspectives is discussed. In the psychological researches about humility, humility is defined around three basic components: accurate self-appraisal, modesty and other-orientedness.

Humility in an individual's life varies according to its frequency and use. Theoretically, humility could be assessed at three distinct levels: act of humility, state of humility, and trait humility. There are different sub-domains of humility, as well as different levels of assessment. Humility is best observed when the ego is placed under strain. Given that many different kinds of situations can strain the ego, it has been come to the conclusion that there are likely different types of humility, and people may not necessarily possess all types simultaneously. Relational humility, intellectual humility, cultural humility, political humility, religious humility, secular humility and spiritual humility are considered as sub-domains of humility.

The religious view on humility usually describes it as a virtue. Considering the approaches of Judaism, Christianity and Islam to humility, some common issues arise. First, the virtue of humility is recognized and appreciated by these three religions. On the other hand, the antithesis of humility is condemned. Second, according to these world religions, humility has a central place in human life and humility is also essential in human life. Third, these religions agree that humility involves a genuine evaluation of the self rather than a negative evaluation of the self. Fourth, from a religious perspective, the virtue of humility is based on a transcendental reality.

Method

Participants

The sample of this study consisted of 2404 students who were selected by random sampling method among undergraduate students in different departments of Sakarya University in the fall semester of 2018-2019 academic years. 43.8% (1052) of the participants were male and 56.2% (1352) were female. The average age was 20.76 and the standard deviation is 2.32. The age range is 17-41. The distribution of the participants by faculties is as follows: 14.6% (350) of Theology Faculty, 12.6% (303) of Faculty of Arts and Sciences, 9.4% (225) of Faculty of Health Sciences, 12.1% (291) of Faculty of Engineering, 11.4% (275) of Faculty of Political Science, 10.4 (250) of Faculty of Business, 6.4% (154) of Faculty of Sport Sciences, 13.1% (315) Faculty of Education, 3.9% (94) of State Conservatory, 6.1% (147) of the Faculty of Communication.

Measures

The scales included in the form were Intrinsic Religious Motivation Scale and Dispositional Humility Scale. Intrinsic Religious Motivation Scale developed by Hoge (1972) was used to evaluate religiosity. This scale was standardized into Turkish by Karaca (2000, 2001). Karaca reported that reliability coefficient of the scale was found as .80 in a study on student samples. The Cronbach's alpha value of the scale was found as .91 in this study.

Dispositional Humility Scale developed by Bollinger, Kopp, Hill and Williams (2006) was used to evaluate humility. This scale was translated

into Turkish by Saygın (2014). Saygın (2014) reported that alpha coefficient of the scale was found as .80 in a study on student samples. The Cronbach's alpha value of the scale was found as .78 in this study which is similar to the one which was found by Saygın.

The responses for all scales ranged from 1 to 5, where 1 represents completely disagree and 5 represents completely agree. The reverse items for all scales were recoded before the analyses. The participants also provided demographic information. In this study, data analysis was performed through quantitative analysis methods.

Procedure

This study was approved by Ethics Committee, Sakarya University. Participants were recruited from undergraduate classes. The research was applied to the students who want to participate voluntarily. After giving consent, participants completed the form. Following this, participants were debriefed and given the contact information of the researcher should they have any questions.

Results and Discussion

As a result of the research, it was found that there is a moderate, positive and significant relationship between intrinsic religiosity and humility. These results show that as the level of intrinsic religiosity increases, the level of humility increases. In addition, intrinsic religiosity was found to be a significant predictor of humility.

In the context of demographic variables, the level of humility and religiosity of women was higher than that of men. The level of humility and religiosity of the students studying in the Faculty of Theology were also found to be significantly higher than those of other faculties. However, the mean scores of humility and religiosity do not have the same rankings in all the faculties subject to research except the Faculty of Theology. This finding reveals a number of implications as follows:

- a) Humility is not a mandatory result of religiosity.
- b) Humility is not limited to religious individuals.
- c) Humility is an important value even in secular culture.

Most empirical research in the literature reveals that there is a positive relationship between humility and religiosity. The results show that as the level of intrinsic religiosity increases, the level of humility increases. However, negative correlations often arise between extrinsic religiosity and humility. In some studies, there is no relationship between humility and religiosity. In a study, it is suggested that people who are more intrinsically religious are relatively less humble than those who are less intrinsically religious. However, this finding requires more empirical research for a clearer answer.

When the findings obtained in this study are compared with other research data in the literature, it is seen that religiosity promotes humility but it is not a basic component of it.

Keywords: Psychology of Religion, Positive Psychology, Humility, Religiosity

Giriş

Alçakgönüllülük yüz yıllardır teolojik bir kavram olarak değerlendirilmektedir. O, dünya dinlerinin çoğunda merkezi bir erdem olarak betimlenmektedir. Alçakgönüllülüğün önemi, farklı teolojik gelenekler boyunca uzanmaktadır. Örneğin Tanah'ta (II. Tarihler 7:14, Eyüp 22:29, Mezmurlar 45:4, Yeşaya 61:1) alçakgönüllülük arzu edilen bir karakteristik olarak tasvir edilmektedir. Yeni Ahitteki pasajlar (Matta 18:2-4, Filipililer 2:3-9) dikkate alındığında alçakgönüllülüğün teşvik edildiği görülmektedir. Kuran'daki ayetler (Furkan 25:63, İsrâ 17:37) ele alındığında da insanın yeryüzünde alçakgönüllü olarak hareket etmesi gerektiği açıkça belirtilmektedir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm olmak üzere üç büyük teistik dinin kutsal kitapları dikkate alındığında alçakgönüllülüğün önemli bir erdem olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dinlerin alçakgönüllülüğe verdiği değerden ötürü dindar bireyler, dindar olmayanlara göre daha fazla mütevazı davranma eğiliminde olabilir ve kendilerini daha fazla mütevazı olarak görebilirler. Bu bağlamda, “dindar bireyler dindar olamayanlara göre daha fazla mütevazı mı?” sorusu çerçevesinde gelişen bu çalışmada, ilk olarak psikolojik ve dini perspektiften alçakgönüllülük konusu ele alınmaktadır. Akabinde kısaca dindarlık konusuna değinilmektedir. Sonrasında ise dindarlık ile alçakgönüllülük arasındaki ilişki ve etkileşimi belirlemek üzere yürütülen araştırmaya ait istatistiksel verilere yer verilmektedir. Araştırma, verilerin yorumlandığı ve tartışıldığı sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

Psikolojik Perspektiften Alçakgönüllülük

Din ve değerlerle bağlantılı olmasından ötürü erdem konusuna uzun yıllar boyunca ana akım psikolojide genellikle yer verilmemiştir (Seligman, 2002; Tangney, 2000, 2002). Ancak pozitif psikoloji hareketinin insanın zayıf yönlerinin yanında güçlü yönlerini de ele almasıyla birlikte erdem konusu önem kazanmıştır (Peterson ve Seligman, 2004). Her ne kadar alçakgönüllülük erdemine dair ampirik ilginin başlangıcı pozitif psikoloji hareketi olsa da alçakgönüllülüğün çalışılmasında birtakım güçlüklerle karşı karşıya kalınmıştır. Bunlardan ilki alçakgönüllülüğün kavramsallaştırılmasıyla alakalıdır (Peterson ve Seligman, 2004; Tangney, 2000, 2002). Alçakgönüllülüğe yönelik üzerinde hem fikir olunan açık ve net bir tanımın olmaması bu konunun araştırılmasında ilk zorluk olarak belirmiştir. İkincisi, bu yapıyı değerlendirmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracının uzun süre geliştirilememesidir (Peterson ve Seligman, 2004; Tangney, 2000, 2002). Alçakgönüllülüğü değerlendirmek üzere araştırmacıların kabul edilebilir bir ölçme yöntemi üzerinde hem fikir olamamaları bu yapının araştırılmasında karşılaşılan ikinci zorluk olarak ortaya çıkmıştır. Alçakgönüllülüğün öz bildirim (self-report) yöntemiyle ölçülmesine endişeyle yaklaşmıştır (Peterson ve Seligman, 2004; Tangney, 2000, 2002). Bundan ötürü araştırmacılar bu zor yapıyı değerlendirebilmek üzere öz-bildirim ölçeklerine karşı yenilikçi ve alternatif yaklaşımlar (informant ölçüm, örtük ölçüm, sosyal karşılaştırmalar yoluyla ölçüm gibi) geliştirmişlerdir. Ancak ileri sürülen alternatif ölçüm yolları alçakgönüllülüğün daha iyi anlaşılması noktasında önemli olsalar da bir takım sınırlılıkları da içerlerinde barındırmaktadırlar.

Her ne kadar 21. yüzyıla kadar son yirmi yılda elde edilen ampirik literatürün incelenmesi, bu uzun zamandır saygı duyulan yapının her hangi bir değerlendirmesini içeren sadece bir avuç araştırma bulgusu verse de (Tangney, 2000) son on yılda psikoloji sahasında alçakgönüllülük üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda bir artış olmuştur (Davis ve Hook, 2014; Worthington ve Allison, 2018; Worthington, Davis ve Hook, 2017). Ayrıca, alçakgönüllülüğün zamanla ortaya çıkan tanım ve teorileri, onu din ve maneviyat psikolojisinde gelişen birkaç literatürün (din ve sağlık gibi) çok yakınına konumlandırmıştır (Davis ve Hook, 2014).

Alçakgönüllülük bilimsel araştırmalarda birçok şekilde ele alınıp tanımlanmıştır. Alçakgönüllülüğü tüm yönleriyle doğrudan ele alan ve kendisinden sonra gerçekleştirilen alçakgönüllülük çalışmalarına yön veren Tangney (2000, 2002) kendisinden önce gerçekleştirilen

alçakgönüllülük tanımlarını dikkate alarak daha bütüncül bir tanım ortaya koymuştur. Ona göre alçakgönüllülük, genellikle değersizlik duygusu ve düşük öz saygı ile bir tutulmasına rağmen, gerçek alçakgönüllülük, kişinin kendi özelliklerine yönelik gerçekçi bir değerlendirmesi, sınırlarını kabullenebilme ve benliğini unutabilme yeteneğiyle karakterize edilen çok yönlü ve zengin bir yapıdır. Ayrıca Tangney (2000, 2002) “(a) kişinin yetenekleri ve başarılarını gerçekçi ve doğru bir şekilde değerlendirmesi, (b) kişinin hatalarını, kusurlarını, bilgi eksikliklerini ve sınırlarını kabullenebilme yeteneği, (c) kişinin yeni fikirlere, farklı bilgilere ve tavsiyelere açık olması, (d) kişinin dünyadaki yeri içinde yetenek ve başarılarına bir bütün olarak bakması, (e) kişinin daha büyük evrenin yalnızca bir parçası olduğunu anladığında, benliğini unutabilmesi, nispeten benliğine fazla odaklanmaması ve (f) kişinin her şeyin değerini takdir edebilmesi” olmak üzere alçakgönüllülüğün altı ana unsuru olduğunu ileri sürmüştür.

Pozitif psikoloji yaklaşımı, insani güç ve erdemlerin psikolojik sorgulamanın meşru bir konusu olarak dikkate alınmasına imkân tanımıştır. Yaklaşımın öncü simalarından Peterson ve Seligman’a (2004) göre alçakgönüllülük, hem güçlü yönler hem de zayıf yönler dâhil olmak üzere, benliği doğru ve gerçekçi bir şekilde görmeye yönelik savunmacı olmayan bir isteklilik içermektedir. Onların alçakgönüllülük konusundaki bakış açısı, doğruluğun mutlak bir şekilde elde edilmesinden ziyade benliği doğru bir şekilde görmeye yönelik bir isteklilik içermektedir.

Alçakgönüllülüğün tanımları bir çalışmadan diğerine değişkenlik göstermektedir. Her ne kadar alçakgönüllülük farklı şekillerde tanımlansa ve tanımları arasında açık bir fikir birliği olmasa da aslında her bir tanım bu karakteristiğin farklı taraflarına işaret etmek suretiyle yapının bütünü için bir tamamlayıcılık arz etmektedir.

Davis ve diğerleri literatürdeki kavramsallaştırmalardan yola çıkarak alçakgönüllülüğün kişisel ve kişilerarası düzey olmak iki ana bileşeni olduğunu ileri sürmüşlerdir (Davis, Hook, ve diğerleri, 2010; Davis ve diğerleri, 2011; Davis ve Hook, 2014; Davis, Worthington ve Hook, 2010). Kişisel düzeyde alçakgönüllülük, kişinin sınırları da dâhil olmak üzere güçlü ve zayıf yönlerine dair tam bir değerlendirmesini içermektedir. Alçakgönüllülük kişilerarası düzeyde ise egotizmi dizginleme yeteneğiyle beraber kendi benliğine odaklanmaktan ziyade diğer insanlara yönelmeyi içeren kişilerarası bir duruşu kapsamaktadır. Worthington ve diğerleri ise alçakgönüllülüğün söz konusu iki bileşenine bir bileşen daha eklemek suretiyle üç bileşenli bir tanım geliştirmişlerdir (Worthington ve Allison, 2018; Worthington ve diğerleri, 2017). Onlara göre (a) kişinin sınırlarının farkında olmasını kapsayan doğru bir öz değerlendirmeye sahip olmak, (b) başkalarına karşı gösterişsiz/sade bir öz sunum içinde olmak ve (c) başkalarının gelişimine yönelik özen ve çaba ile karakterize edilen kalıcı bir tutum sergilemek suretiyle kendine odaklanmaktan ziyade kişilerarası yönelimli olmak şeklinde üç esas bileşen alçakgönüllülüğü oluşturmaktadır.

Bireyin hayatında alçakgönüllülük, görülme sıklığı ve kullanımına göre farklılık göstermektedir. Bu çerçevede alçakgönüllülük birkaç farklı seviyede ele alınmaktadır. Tangney (2000, 2002) alçakgönüllülüğün teorik olarak, *hal/durum* (state) ve *eğilim* (disposition) düzeyinde olmak üzere iki farklı düzeyde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Eğilimsel bir değerlendirme, alçakgönüllülükteki istikrarlı, bireysel farklılıklara odaklanacaktır. Bu bağlamda, alçakgönüllülük, bireyin birçok farklı duruma getirdiği nispeten kalıcı bir eğilim olarak, bireyin kişiliğinin bir bileşeni olarak görülür. Buna karşın, bir hal/durum değerlendirmesi, “şu andaki” alçakgönüllülük duyguları veya deneyimlerine odaklanır. Worthington ve Allison (2018) alçakgönüllülüğün, bu iki düzeye ek olarak bir de *davranış/eylem* (act) seviyesinde olmak üzere üç farklı düzeyde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Onlara göre alçakgönüllülük davranış/eylemi, çok fazla veya çok az iltifat veya sorumluluk üstlenmeksizin, kişinin kendi kendine ve yeteneklerine dair tam bir anlayış sergilediği tek bir eylemdir.

Farklı seviyelerde değerlendirilmesinin yanı sıra alçakgönüllülüğün farklı alt alanları da bulunmaktadır. Birçok farklı koşul egoyu zorlayabilir. Bu durum farklı alçakgönüllülük türlerinin olduğu ve insanların eşzamanlı olarak tüm türlere sahip olamayabileceği sonucu ortaya çıkarmaktadır. İlişkisel alçakgönüllülük (Davis ve diğerleri, 2011), entelektüel alçakgönüllülük (McElroy ve diğerleri, 2014), kültürel alçakgönüllülük (Hook, Davis, Owen, Worthington ve Utsey, 2013), politik alçakgönüllülük (Worthington, 2017), dini alçakgönüllülük, seküler alçakgönüllülük (Worthington ve Allison, 2018) ve manevi alçakgönüllülük (Davis, Hook, ve diğerleri, 2010) alçakgönüllülüğün alt alanları olarak değerlendirilmektedirler.

Dini Perspektiften Alçakgönüllülük

Alçakgönüllülük, yüzyıllar boyunca dini düşüncenin temel konularından birini teşkil etmiştir. Alçakgönüllülük hakkındaki dini bakış açısı genellikle onu bir erdem olarak betimlemektedir. Nitekim çoğu dünya dini alçakgönüllülüğü bir erdem olarak teşvik etmektedir (Bollinger ve Hill, 2012; Peterson ve Seligman, 2004; Woodruff, Tongeren, McElroy, Davis ve Hook, 2014). Neredeyse istisnasız olarak, dünyanın en uzun süredir devam eden dini gelenekleri, alçakgönüllülüğün kişilik karakteristiğini, kişinin yüce gerçeklikle birlik olabilmesi için gerekli olan önemli bir karakteristik olarak vurgulamaktadır (Bollinger ve Hill, 2012).

Birçok bilim adamı alçakgönüllülüğün, bireyin büyük varoluştaki yerini keşfetmesi şeklinde gerçekçi bir kabul olarak kavramsallaştırılması gerektiğini önermiştir. Dünyanın büyük dini ve manevi gelenekleri de bu türlü bir alçakgönüllülüğü destekler. Böylesine bir alçakgönüllülüğün desteklenmesi ise onun öz-aşkınlığı kolaylaştırmaya yardımcı olması sebebiyledir. Nitekim öz-aşkınlık, çoğu dini ve manevi geleneğin doğrudan ya da dolaylı bir odak noktasıdır (Bollinger ve Hill, 2012).

Çoğu dinin ana kaynağında alçakgönüllülük bir erdem olarak geçmekte ve müntesiplere öğütlenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde üç büyük teistik din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in alçakgönüllülük hakkındaki perspektifine yer verilmektedir.

Yahudilik ve Alçakgönüllülük

Yahudilik inancında alçakgönüllülük erdemi en önemli erdemlerden biri olarak görülmektedir. Nitekim Yahudilikte, alçakgönüllülüğün merkezi bir erdem olduğu ve diğer tüm erdemleri anlamlı kılan temel bir erdem olduğu ifade edilmektedir (Green, 1973; Nelson, 1985). Yahudi etiğine göre diğer temel erdemlerin varlığı ve önemi yadsınamaz, ancak alçakgönüllülüğün ahlaki yaşam ve diğer tüm erdemlerin gelişimi için olmazsa olmaz olduğu söylenebilir (Green, 1973). Yahudi düşüncesi çerçevesinde alçakgönüllülük, tamamen sorumluluk duygusuyla hareket etmeyi ifade etmektedir. Yahudi dindarlığı nezdinde mütevazı veya uysal olmak, kişinin Tanrı'nın huzurunda kulluğunun farkında olması anlamına gelmektedir. Alçakgönüllülük ister istemez Tanrı korkusunu ve dindarlığı gerektirmektedir (Green, 1973). Tanah'ta, erdemlerin en yükseği olarak tanımlanan Rab'bin korkusu, Tanrı'nın huzurunda hürmet ve alçakgönüllülük ile eşdeğer tutulmuştur (Woodruff ve diğerleri, 2014). Bununla birlikte alçakgönüllülük Tanrıyla insan arasındaki ilişkiden başka diğer ilişkilerde de önem arz etmektedir. Alçakgönüllülük, tüm ahlaki ilişkilerde benliği yönlendirmek için gerekli olan bir tutumdur (Green, 1973).

Hız. Musa ilahi vahye muhatap olmuş ve onu tebliğ etmiştir. Tevrat'ta, vahye muhatap olarak seçilmiş olmasının dışında Hız. Musa'nın ayrıca saygı duyulan karakterde biri olduğu anlatılmaktadır. Tevrat'ta Hız. Musa'nın bu karakteri "*Musa yeryüzünde yaşayan herkesten daha alçakgönüllüydü.*" (Çölde Sayım 12:3) şeklinde vurgulanmaktadır. Böylece Hız. Musa'nın bu karakter özelliği gelecek nesiller için örnek olarak sunulmuştur. Bu yönüyle alçakgönüllülük methedilmekte ve onun elde edilmesi teşvik edilmektedir. Ayrıca Tanah'ta bir başka pasajda, "*Egemen RAB'bin Ruhu üzerimdedir. Çünkü O beni alçakgönüllülere müjde iletmek için meshetti.*" (Yeşaya 61:1) şeklinde

geçen ifadeyle de alçakgönüllülüğün en yüksek veya en önemli ahlaki erdemlerden olduğu haber verilmektedir (Porter ve diğerleri, 2017).

Alçakgönüllülük, kibir ve gurur ile alakalı olarak ise şu pasajlar dikkat çekmektedir: “Alçakgönüllüleri kurtarır, Gururluları gözler, gururunu kırarsın.” (II. Samuel 22:28), “Alçakgönüllüleri kurtarır, gururluların başını eğersin.” (Mezmurlar 18:27), “...Çünkü Rab yüksek ise de alçakgönüllüleri gözetir, fakat kibirliyi uzaktan tanır.” (Mezmurlar 138:6), “Kibir insanı küçük düşürür, alçakgönüllülükse onur kazandırır.” (Süleyman’ın Özdeyişleri 29:23). Bu pasajlarda da gurur ve kibrin olumlu karşılanmadığı, alçakgönüllülüğün ise teşvik edildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Tanah’ta, Tanrıya karşı takınılan kibir ve kimseye muhtaç olmama anlayışı, en büyük günah olarak görülmektedir. Nitekim Şeytanın cennetten kovuluşu, kendisini Tanrı ile eş tutulmaya çalışması ve böylece kapıldığı kibir yüzünden olduğu anlatılmaktadır (bkz, Yeşaya 14:12-15). Söz konusu pasajlarda, Şeytan’ın genellikle alçakgönüllülüğün antitezi olarak görülen kibir ve gururdan ötürü cennetten çıkarıldığı anlatılmaktadır.

Sonuç olarak Yahudiliğin kutsal metinlerini içeren Tanahtaki pasajlar dikkate alındığında alçakgönüllülüğün temel bir erdem olarak görüldüğü ve teşvik edildiği aksine kibir ve gururun ise yerildiği görülmektedir.

Hristiyanlık ve Alçakgönüllülük

Alçakgönüllülüğe dair Yahudi düşüncesi ilk Hristiyanlar için bir başlangıç noktası olarak hizmet etmiştir. Ancak Hristiyan alçakgönüllülüğü, İsa’nın yaşamı ve öğretisinden hareketle kendi biçimini hızla benimsemiştir (Porter ve diğerleri, 2017). Bu durum Yeni Ahitte açıkça görülmektedir. Örneğin alçakgönüllülüğün önemini vurgulamak üzere Hz. İsa çoğu kez çocukların bedenleri ve düşük sosyal statülerini öne çıkartmıştır. İncil’de bu durum şöyle anlatılmaktadır: “İsa, yanına küçük bir çocuk çağırdı, onu orta yere dikip şöyle dedi: “Size doğrusunu söyleyeyim, yolunuzdan dönüp küçük çocuklar gibi olmazsanız, Göklerin Egemenliği’ne asla giremezsiniz. Kim bu çocuk gibi alçakgönüllü olursa, Göklerin Egemenliği’nde en büyük odur.” (Matta 18:2-4). Aynı şekilde Hz. İsa, kendine inanıp Tanrı’nın krallığında izzet arzulayan kimseleri insanlara karşı hizmetkâr olmaya çağırır. Bu durum İncil’de “Aranızda en üstün olan, ötekilerin hizmetkârı olsun. Kendini yücelten alçaltılacak, kendini alçaltan yüceltilecektir.” (Matta 23:11-12), “İsa oturup Onikiler’i yanına çağırdı. Onlara şöyle dedi: Birinci olmak isteyen en sonuncu olsun, herkesin hizmetkârı olsun” (Markos 9:35) şeklinde anlatılmaktadır. Yine İncil’e bakıldığında İsa’nın çarmıha gerilmeden önceki gece havarilerinin ayaklarını yıkamak suretiyle kendine inananları benzer şekilde mütevazı davranışlar sergilemeye çağırdığı görülmektedir (bkz, Yuhanna 13:1-20).

Erken dönemlerden itibaren, Hristiyanlar İsa’nın ölümünü sadece sıra dışı bir sevgi davranışı olarak değil aynı zamanda analogik yollarla taklit etmeye layık olan mütevazı bir fedakârlık olarak görmektedirler (Porter ve diğerleri, 2017). Nitekim Pavlus, Filipili Hristiyanlara mektubunda, onları Mesih’in olağanüstü alçakgönüllülük örneğiyle cesaretlendirmeye çalışır (bkz, Filipililer 2:3-9). Bu pasajlarda hem Hristiyanların yalnız kendilerini değil, başkalarını da düşünmeleri gerektiği belirtilmekte, hem de İsa’nın ölümü ve tecessümü (incarnation) alçakgönüllülüğün ibretlik bir enstantanesi olarak sunulmaktadır (Porter ve diğerleri, 2017).

Alçakgönüllülük Hristiyanlığın merkezinde bulunmaktadır ve Hristiyanlıkta alçakgönüllülüğe diğer bütün erdemlerin temeli olarak yer verilmektedir (Murray, 1910). Hristiyan papaz Andrew Murray (1910) yürekteki uysallık ve alçakgönüllülüğün Tanrı’nın Kuzusu olan İsa’nın en belirgin özelliği olduğunu ve alçakgönüllülüğe yeterince önem verilmeden İsa’nın öğrencisi olmak gibi üstün bir özelliğin ardından gidilemeyeceğini ifade etmektedir. Alçakgönüllülüğün İsa’yı takip eden insanlar için bu kadar önemli olmasının nedeni, insanlığın en endemik ruhsal bozukluğu olan kibirle en doğrudan savaşan bir erdem olmasından ileri gelmektedir (Porter ve diğerleri, 2017).

Nitekim Lewis (2001) kibir, gurur ve kendini beğenmişliğin erdemsizlik olduğunu, Hristiyan ahlakında bunun karşısı olan erdemin ise alçakgönüllülük olduğunu belirtmektedir. O, kibrin en büyük günah olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Lewis'e göre kibir, manevi bir kanserdir. Ve bu manevi kanser, sevginin, hoşgörünün ve hatta sağduyunun imkânını ortadan kaldırmaktadır. Nitekim Yeni Ahitte “*Yine de bize daha çok lütfeder. Bu nedenle Yazı şöyle diyor: Tanrı kibirlilere karşıdır, ama alçakgönüllülere lütfeder.*” (Yakup 4:6), “*Ey gençler, siz de ihtiyaçlara bağımlı olun. Hepiniz birbirinize karşı alçakgönüllülüğü kuşanın. Çünkü, Tanrı kibirlilere karşıdır, ama alçakgönüllülere lütfeder.*” (I. Petrus 5:5) şeklinde geçen pasajlar, alçakgönüllülüğün özendirildiği, kibrin ise yerildiğini açıkça göstermektedir.

Hristiyan düşünürler, alçakgönüllülüğü tanımlama konusunda farklıdır. Örneğin, Aquinas alçakgönüllülüğü, bireylerin kapasitelerini aşan şeyleri hedeflememeleri için arzulara karşı konan bir sınır olarak tarif eder. Clairvaux'lu Bernard ise alçakgönüllülüğü, kaçınılmaz bir şekilde Tanrı'ya boyun eğme ile sonuçlanan gerçek bir öz-bilgi olarak açıklar. Hristiyan düşünürlerin alçakgönüllülük hakkındaki açıklamaları bir takım farklılıklar barındırmasına rağmen çoğu alçakgönüllülük tarifinin şu üç hususu kapsadığı ileri sürülmektedir: (i) gösteriş ve kibre karşı muhalefet, (ii) yaratılıştan gelen sınırlılıklara ve kusurlara uygun bir cevap ve (iii) kişinin (benliğin) Tanrı'ya karşı gönüllü itaati (Porter ve diğerleri, 2017). Ayrıca Hristiyan geleneği boyunca alçakgönüllülüğün yaygın bir şekilde öğütlenmesinin yanı sıra Hristiyan düşünürler tarafından alçakgönüllülüğü sistematik bir şekilde geliştirmeyi amaçlayan çalışmalarda yapılmıştır. Alçakgönüllülüğün geliştirilmesinde en etkili yaklaşım, St. Benedict'e aittir. O, alçakgönüllülüğü kazanmak için on iki adımdan oluşan bir yaklaşım ortaya koymuştur (Blair, 1907).

İslâm ve Alçakgönüllülük

Alçakgönüllülük, İslâm düşüncesinde *tevazu* kavramıyla ifade edilmektedir. Tevazu, İslâm'da merkezi bir erdemdir. İzutsu'ya (1975) göre İslâm aslında amel olarak hakiki teslimiyet, itaat ve tevazunun başlangıç noktasıdır. Ona göre bir kişinin Müslüman olması, birçok farklı anlamı ihtiva etse de her şeyden önce Müslüman olmak, kişinin kibri, gururu, kendini beğenmeyi, kendi gücüne güvenmesini bırakıp alçakgönüllü ve halim selim bir kul olarak efendisi Allah'ın huzurunda durmayı ifade eder.

Nitekim kibirli olmak, kendi gücüne aşırı güvenmek, sınırsız benlik, mutlak bağımsızlık duygusu, ister beşeri olsun ister ilahi olsun hiçbir otorite önünde eğilmeme yönündeki kararlılık gibi kulluğa aykırı (abd) vasıfların tümü tarihi bakımdan İslâm'dan önceki cahiliye dönemi Arap aklının en karakteristik vasıflarındandır. Teslimiyet, itaat ve tevazuya zıt düşen bütün bu kişisel özellikler, insanı Allah'a itaatkâr ve mütevazı olmaktan alıkoyan beşeri vasıflardır. Ancak İslâm, Cahiliyye'nin bu mağrur ruhuna ölümcül bir darbe vurdu. Nitekim İslâm, her şeyden önce onlardan, âlemlerin tek sahibine teslim olup, tekebbürden, Kur'an'ın *istiğna* ve *tuğyan* dediği kibir, gurur ve kendini beğenmekten vazgeçip kâinatı yöneten bir *İrade*'ye karşı mütevazı ve itaatkâr olmalarını talep etmekteydi (İzutsu, 1975). Bu çerçevede İslâm'da alçakgönüllülük erdemi ve onun değeri aslında sıkı sıkıya *tevhid* anlayışına dayanmaktadır. Bu noktada alçakgönüllülük, dinin olmazsa olmazıdır. Buna karşın kibir ise *tevhid* anlayışına tam anlamıyla zıt bir erdemsizliktir.

Tevazu, Kur'an'da Allah'ın kullarının belirgin bir sıfatı olarak vurgulanmaktadır. Nitekim Furkan suresinde “*Rahman'ın has kulları onlar ki yeryüzünde tevazu ve vakar içinde yürürler*” (Furkan 25:63) şeklinde geçen ayette insanın dünyada vakar ve tevazu içinde hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir. Buna karşın kibir ve böbürlenme ise yerilmekte ve kulların bundan sakınmaları belirtilmektedir. İsrâ suresinde “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen böyle yapmakla ne yeri yarabilir ne de boyca dağlara ulaşabilirsin!*” (İsrâ17:37) şeklinde geçen ayetle de insanın dünyada büyüklenerek davranmaması gerektiği, onun kibirlenmek için hiçbir haklı sebebinin olmadığı açıkça vurgulanmakta ve böylece insan kibir ve gururdan men edilmektedir.

Tevazu ve kibir konusuna hadislerde de geniş bir şekilde yer verilmektedir. Örneğin Hasan-ı Basri, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “*Kul nefsinı üstün görürse (kibirlenirse) Allah onu alçaltır. Buna karşılık kişi, nefsinı alçaltırsa (kibirlenmez tevazu gösterirse) Allah onu yükseltir.*” (İbn Ebi’ d-Dünyâ, 2007). Bu hadiste, dünyada kişinin kendini üstün görmesinin kendisine ancak alçalma getireceği, oysa yerini bilip nefsinı büyütmemesinin kendisine yükseklik getireceği belirtilmektedir. Yine “*Kibriya/büyüklik benim ridâm (kaftan), azamet/ululuk ise benim izârımdır (gömlek). Bunlardan biri konusunda bana ters düşen kimseyi cehenneme (ateşe) atarım.*” (Müslim, Birr, 136; İbn Mâce, Zühd, 16; Ebû Dâvud, Libas, 25) şeklindeki hadiste de kibriya ve azametın Allah’ın sıfatları olduğu net bir şekilde belirtilmekte ve açıkça insanların bu sıfatlardan uzak durması gerektiği belirtilmektedir. Yani basitçe insanın sıfatının kibriya ve azametın karşısında olan alçakgönüllülük olduğu ifade edilmektedir.

Tevazu, erken dönemlerden itibaren gerek İslam ahlakını ele alan eserlerde gerekse de tasavvuf eserlerinde önemli konulardan biri olmuştur. Müslüman düşünürler (el-İsfahâni, 2009; el-Muhâsibî, 2015; Gazzâlî, 1989; Sühreverdi, 2016) tevazuyu, insanın kendini (nefsini) hak ettiği derecenin üstüne çıkararak kibirlenmemesi ve insanın kendini (nefsini) hak ettiği derecenin altına düşürerek acınacak duruma düşmemesi şeklinde tarif etmektedirler. Bu bakımdan tevazu, tam olarak kibir ve düşkünlüğün ortasında bir karakteristik olarak ortaya çıkmaktadır. İslam düşüncesinde erken dönemlerden itibaren tevazuya dair teorik bilgiler verilmesinin yanı sıra tevazu erdeminin elde edilip geliştirilmesi üzerinde de ayrıca durulmuştur. Özellikle kibrin giderilip alçakgönüllülüğün elde edilip geliştirilmesi hususunda Gazzâlî’nin konuya yaklaşımı dikkat çekmektedir (Gazzâlî, 1989).

Sonuç olarak İbrahim’i dinler olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın alçakgönüllülük hakkındaki yaklaşımları dikkate alındığında bazı ortak hususlar ortaya çıkmaktadır. Birincisi, alçakgönüllülük erdemi bu üç din tarafından tanınmakta ve takdir edilmektedir. Buna karşın alçakgönüllülüğün antitezi olan kibir ise yerilmektedir. İkincisi, bu dünya dinlerine göre alçakgönüllülüğün insan hayatında merkezi bir yeri vardır ve yine alçakgönüllülük insan hayatında gereklidir. Üçüncüsü, bu dinler, alçakgönüllülüğün benliğin negatif bir değerlendirmesini içermesinden ziyade benliğin sahil bir değerlendirmesini kapsadığı noktasında hemfikirlerdir. Dördüncüsü ise dini bir perspektiften bakıldığında, alçakgönüllülük erdemi mutlaka aşkın bir gerçekliğe dayanır (Porter ve diğerleri, 2017).

Dindarlık

Din ve dindarlık, tabii olarak farklı disiplinler ve araştırmacılar tarafından kendi amaçları doğrultusunda farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ancak inanılan ile inanan arasındaki manevi bağlantının gerek birey gerekse toplum yaşamındaki izdüşümü, insanlığı tüm zamanlarda yakından meşgul eden konular arasında yer almaktadır (Onay, 2004). Genel anlamda bakıldığında insan ile yüce varlık arasındaki manevi/işsel bağlantıyı *inanç*, bu bağlantı çerçevesinde oluşan ilişkiler bütünü *din*, bunların bireysel hayata yansımaları ise *dindarlık* olarak kavramsallaştırmak mümkündür (Onay, 2004; A. Yapıcı, 2007). Hökelekli (2010) kavramsal olarak dindarlığı, belirli bir dinin inanç ve öğretilerinin belirli zaman ve şartlar içerisinde belirli bir kişi, grup veya toplum tarafından yaşanması olarak tanımlamaktadır. Ona göre dindarlık, hali hazırda yaşanan dindir, dinin hayata geçirilerek bilfiil yaşanan şeklidir.

Bireylerin dini yaşayışlarını ana hatlarıyla tespit etmeye yönelmek ve buradan hareketle dindarlık tiplerini ortaya koymaya çalışmak din psikolojisinin araştırma alanlarından birini teşkil etmektedir (A. Yapıcı, 2002; Yavuz, 1982). Din psikolojisi sahasında gerçekleştirilen araştırmalarda dikkate alınan ve bireyin kişilik yapısına vurgu yapan dindarlık tiplerinden en fazla dikkat çeken Gordon W. Allport’un *iç kaynaklı dindarlık* ve *dış kaynaklı dindarlık* şeklinde kavramsallaştırdığı dindarlık biçimleridir (A. Yapıcı, 2002, 2007). Allport (2004) önceki çalışmalarında *olgunlaşmamış* ve *olgunlaşmış dindarlık* kavramlarını geliştirmiş ancak daha sonra

Allport ve Ross (1967) birlikte gerçekleştirdikleri çalışmalarında *iç kaynaklı yönelim* ve *dış kaynaklı yönelim* kavramlarını ileri sürmüşlerdir. Allport ve Ross tarafından ileri sürülen bu dindarlık tipolojisinde, kişilik yapısının dini hayatı şekillendirdiği görülmektedir. Onlara göre, sübjektif dinin iki kutbunu karakterize etmenin en kısa yolu, dışsal olarak motive olan kişinin dinini *kullandığını* söylemek, içsel olarak motive olan kişinin dinini *yaşadığını* söylemektir.

Araştırmanın teorik çerçevesinde yer verilen konulardan hareketle bu çalışmanın amacı doğrultusunda “*alçakgönüllülük ile iç kaynaklı dindarlık arasında pozitif bir ilişki vardır.*” şeklinde bir araştırma hipotezi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu temel hipoteze ek olarak olgusal değişkenlerden hareketle araştırma kapsamında şu hipotezler ileri sürülmektedir:

1. Kadınların alçakgönüllülük düzeyi erkeklerinkinden yüksektir.
2. Kadınların iç kaynaklı dindarlık düzeyi erkeklerinkinden yüksektir.
3. İlahiyat fakültesinde öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeyleri diğer fakültelerde öğrenim görenlere göre yüksektir.
4. İlahiyat fakültesinde öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeyleri diğer fakültelerde öğrenim görenlere göre yüksektir.

Yöntem

Katılımcılar

2018-2019 eğitim öğretim yılı güz döneminde Sakarya Üniversitesinin farklı fakültelerinin çeşitli bölümlerinde lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan öğrenciler arasından seçkisiz (randomization) örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 2404 öğrenci bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Katılımcıların %43,8’ini (1052) erkekler, %56,2’sini (1352) kadınlar oluşturmaktadır. Yaş ortalamaları 20,76 ve standart sapması 2,32’dir. Yaş aralığı ise 17-41’dir. İlahiyat fakültesi öğrencileri örneklemin %14,6’sını (350), fen ve edebiyat fakültesi %12,6’sını (303), sağlık bilimleri fakültesi %9,4’ünü (225), mühendislik fakültesi %12,1’ini (291), siyasal bilgiler fakültesi %11,4’ünü (275), işletme fakültesi 10,4’ünü (250), spor bilimleri fakültesi %6,4’ünü (154), eğitim fakültesi %13,1’ini (315), devlet konservatuarı %3,9’unu (94), iletişim fakültesi %6,1’ini (147) oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

İç Kaynaklı Dini Motivasyon Ölçeği (Intrinsic Religious Motivation Scale): Dean Hoge (1972) tarafından geliştirilen bir dini yönelim ölçeğidir. Bu ölçüm aracı, dindarlığın iç kaynaklı boyutunu ölçen tek boyutlu bir ölçek olarak geliştirilmiştir. Hoge (1972), ölçeğin Kuder-Richardson formül 20 ile ölçülen güvenilirlik katsayısını .901 olarak rapor etmiştir.

Bu çalışmada İç Kaynaklı Dini Motivasyon Ölçeğinin Karaca (2000) tarafından uyarlanan versiyonu kullanılmıştır. 7 maddesi iç kaynaklılıkla, 3 maddesi dış kaynaklılıkla ilgili olan ölçek 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte 5 dereceli likert formatı kullanılarak puanlama yapılmıştır. Karaca (2000) tarafından test tekrar test yöntemiyle gerçekleştirilen çalışma sonucunda İç Kaynaklı Dini Motivasyon ölçeğinin güvenilirlik katsayısı .80 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen iç tutarlılık güvenilirliği analizi sonucunda ölçeğin Cronbach alpha değeri ,911 olarak hesaplanmıştır.

Alçakgönüllülük Ölçeği (Humility Scale): Bollinger, Kopp, Hill ve Williams tarafından geliştirilen Alçakgönüllülük Ölçeği, toplam puan sağlayan ve beş alt ölçekten oluşan 36 maddelik bir öz bildirim ölçeğidir. Maddelerin cevaplandırılmasında 5 dereceli bir puanlama formatı kullanılmaktadır (Bollinger, 2010; Bollinger, Kopp, Hill ve Williams, 2006). Bollinger ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen çalışmada toplam puan için ölçeğin Cronbach alpha katsayısı .76 olarak

tespit edilmiştir (Bollinger, 2010; Bollinger ve diğerleri, 2006; Dwiwardani, Hill, Bollinger, Hook ve Davis, 2014, s. 85).

Söz konusu ölçüm aracının Türkçeye adaptasyonu Saygın (2014) tarafından yapılmıştır. Gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda ölçüm aracı 24 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Ölçeğin Türkçe formunun güvenilirliği için test tekrar test yöntemiyle yapılan çalışma sonucunda ölçeğin korelasyon katsayısına dayanan güvenilirlik katsayısı $r=.76$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam puan için Cronbach alpha katsayısı ise .80 olarak bulunmuştur (Saygın, 2014). Bu araştırmada ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen iç tutarlılık güvenilirliği analizi sonucunda ise ölçeğin Cronbach alpha değeri ,78 olarak tespit edilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Bu formda, çalışmanın örneklemini teşkil eden üniversite öğrencilerinin olgusal özelliklerini tespit etmeye dair sorulara yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizi, nicel analiz yöntemleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bağımsız iki grup arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığını tespit etmek için bağımsız grup t-test yapılmıştır. İki den daha fazla grubun karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Sürekli değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini ve yönünü tespit etmek için Pearson korelasyon değerinden yararlanılmıştır. Sürekli değişkenler arasındaki etkileşimi tespit etmek üzere regresyon analizi yapılmıştır.

İşlem

Bu araştırma, Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır. Araştırma, Sakarya Üniversitesinin farklı fakültelerinin çeşitli bölümlerinde lisans düzeyinde eğitim gören öğrencilere uygulanmıştır. Uygulamaya geçmeden önce öğrenciler, araştırma hakkında bilgilendirilmiştir. Araştırma, gönüllü olarak katılmak isteyen öğrencilere uygulanmıştır.

Bulgular

Cinsiyete Göre Alçakgönüllülük ve Dindarlık

Çalışma kapsamında “dindarlık ve alçakgönüllülük düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklindeki araştırma sorusunun cevabı incelenmiş olup sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Alçakgönüllülük ve Dindarlık Düzeyi Bakımından Erkekler ve Kadınlar Arasındaki Farklar (t-test)

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Alçakgönüllülük	Erkek	1052	90,791	10,343	2055,12	8,741	,000
	Kadın	1352	94,271	8,768			
Dindarlık	Erkek	1052	35,627	9,29278	2033,243	7,240	,000
	Kadın	1352	38,202	7,75050			

$p<.05$

Ulaşılan sonuçlar cinsiyet bakımından alçakgönüllülük düzeyinin farklılaştığını ortaya koymaktadır, $t(2055.12)=8.74$, $p<.05$. Bu veri, kadınların ($\bar{x}=94,27$) alçakgönüllülük düzeyinin erkeklere ($\bar{x}=90,79$) göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Yine yapılan analiz sonucunda iç kaynaklı dindarlık düzeyinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir, $t(2033.243)=7.24$, $p<.05$. Bu bulgu, kadınların ($\bar{x}=38,20$) iç kaynaklı dindarlık düzeyinin erkeklere ($\bar{x}=35,63$) göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Öğrenim Görülen Fakülteye Göre Alçakgönüllülük ve Dindarlık

Çalışmada “alçakgönüllülük düzeyi fakülte değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklindeki araştırma sorusunun cevabı incelenmiştir. Sonuçlar ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’te sunulmuştur.

Tablo 2: Fakülte Değişkenine Göre Alçakgönüllülük Puanlarına İlişkin Varyans Analizi ve Dunnett T3 Testi Sonuçları

	Fakülte	N	$\bar{x}$	Ss	F	p	fark
	a) İlahiyat	350	97,238	8,042	17,093	,000	a-b,a-c,a-d
	b) Fen Edebiyat	303	92,764	9,573			a-e,a-f,a-g
	c) Sağlık Bilimleri	225	92,944	9,066			a-h,a-i,a-j
	d) Mühendislik	291	92,163	9,444			b-i,c-i,d-i
	e) Siyasal Bilgiler	275	91,640	9,285			h-e,h-f,h-g
Alçakgönüllülük	f) İşletme	250	91,001	9,776			h-i
	g) Spor Bilimleri	154	89,807	10,280			
	h) Eğitim	315	94,191	8,470			
	i) Konservatuvar	94	87,068	12,396			
	j) İletişim	147	91,552	10,155			
	Total	2404	92,748	9,644			

* $p<,05$

Analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin alçakgönüllülük düzeyleri arasında öğrenim görülen fakülte bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir $F(9, 2394)=17.093$, $p<.05$. Dunnett T3 testinin sonuçlarına göre İlahiyat Fakültesinde öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeylerinin ($\bar{x}=97,24$), Fen Edebiyat Fakültesinde ($\bar{x}=92,76$), Sağlık Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=92,94$), Mühendislik Fakültesinde ($\bar{x}=92,16$), Siyasal Bilgiler Fakültesinde ($\bar{x}=91,64$), İşletme Fakültesinde ($\bar{x}=91,00$), Spor Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=89,81$), Eğitim Fakültesinde ($\bar{x}=94,19$), Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=87,07$), İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=91,55$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Fen Edebiyat Fakültesinde ($\bar{x}=92,76$) öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeylerinin, Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=87,07$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sağlık Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=92,94$) öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeylerinin, Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=87,07$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Mühendislik Fakültesinde ($\bar{x}=92,16$) öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeylerinin, Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=87,07$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eğitim Fakültesinde ($\bar{x}=94,19$) öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeylerinin, Siyasal Bilgiler Fakültesinde ($\bar{x}=91,64$), İşletme Fakültesinde ($\bar{x}=91,00$), Spor Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=89,81$) ve Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=87,07$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan diğer karşılaştırmalarda ortalamalar arasında anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı hesaplanmıştır.

Bu çalışmada “İç kaynaklı dindarlık düzeyi fakülte değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklindeki araştırma sorusunun cevabı incelenmiştir. Sonuçlara ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Fakülte Değişkenine Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Varyans Analizi ve Dunnett T3 Testi Sonuçları

	Fakülte	N	$\bar{x}$	Ss	F	p	fark
	a) İlahiyat	350	43,66	4,69	43,928	,000	a-b, a-c, a-d
	b) Fen Edebiyat	303	36,19	8,60			a-e, a-f, a-g
	c) Sağlık Bilimleri	225	38,32	7,29			a-h, a-i, a-j
	d) Mühendislik	291	34,74	8,92			b-j, c-d, c-e
	e) Siyasal Bilgiler	275	35,33	8,73			c-i, c-j, d-h,
Dindarlık	f) İşletme	250	36,40	7,78			d-j, e-h, e-j
	g) Spor Bilimleri	154	37,22	8,16			f-i, f-j, g-i
	h) Eğitim	315	37,76	7,51			g-j, h-i, h-j
	i) Konservatuvar	94	32,84	9,01			
	j) İletişim	147	31,36	9,91			
	Total	2404	37,07	8,55			

*p<,05

Analiz sonuçları iç kaynaklı dindarlık düzeyleri arasında fakülte değişkeni bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir $F(2, 2394)=43.928$, $p<.05$. Öğrenim görülen fakülte değişkenine göre gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Dunnett T3 testinin sonuçlarına göre İlahiyat Fakültesinde öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin ($\bar{x}=43,66$), Fen Edebiyat Fakültesinde ($\bar{x}=36,19$), Sağlık Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=38,32$), Mühendislik Fakültesinde ($\bar{x}=34,74$), Siyasal Bilgiler Fakültesinde ($\bar{x}=35,33$), İşletme Fakültesinde ($\bar{x}=36,40$), Spor Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=37,22$), Eğitim Fakültesinde ($\bar{x}=37,76$), Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=32,84$), İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=31,36$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Fen Edebiyat Fakültesinde ($\bar{x}=36,19$) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=31,36$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sağlık Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=38,32$) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, Mühendislik Fakültesinde ($\bar{x}=34,74$), Siyasal Bilgiler Fakültesinde ($\bar{x}=35,33$), Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=32,84$) ve İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=31,36$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eğitim Fakültesinde ($\bar{x}=37,76$) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, Mühendislik Fakültesinde ($\bar{x}=34,74$), Siyasal Bilgiler Fakültesinde ($\bar{x}=35,33$), Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=32,84$) ve İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=31,36$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Mühendislik Fakültesinde ($\bar{x}=34,74$) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=31,36$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Siyasal Bilgiler Fakültesinde ($\bar{x}=35,33$) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=31,36$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. İşletme Fakültesinde ($\bar{x}=36,40$) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=32,84$) ve İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=31,36$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Spor Bilimleri Fakültesinde ($\bar{x}=37,22$) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, Devlet Konservatuvarında ($\bar{x}=32,84$) ve İletişim Fakültesinde ($\bar{x}=31,36$) öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan diğer karşılaştırmalarda ortalamalar arasında anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı hesaplanmıştır.

Alçakgönüllülük ve Dindarlık

Çalışma kapsamında “alçakgönüllülük ve iç kaynaklı dindarlık puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” şeklindeki araştırma sorusunun cevabı incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşime dair bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Alçakgönüllülük ve İç Kaynaklı Dindarlık Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon Katsayısı)

		Dindarlık
	r	,418**
Alçakgönüllülük	p	,000
	N	2404

**p<,01

Tablo 4'teki bulgular incelendiğinde alçakgönüllülük ile içsel dindarlık arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir, $r=0.418$, $p<.01$.

Araştırmada ayrıca “iç kaynaklı dindarlık, alçakgönüllülüğün anlamlı bir yordayıcısı mıdır?” şeklindeki araştırma sorusunun cevabı incelenmiştir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Alçakgönüllülüğün Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Yordayıcılar	B	Standart Hata _B	β	T	p
1	Sabit	75,263	,795		94,671	,000
	Dindarlık	,472	,021	,418	22,572	,000
R=,418		R ² =,175				
F ₍₁₋₂₄₀₂₎ =509,511		p=,000				
a. Bağımlı Değişken: Alçakgönüllülük						

Analiz sonuçları incelendiğinde iç kaynaklı dindarlığın, alçakgönüllülüğün anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir, $r=0.418$, $r^2=0.175$, $F(1, 2402)=509.511$, $p<.01$. Alçakgönüllülüğe ilişkin toplam varyansın %17,5'inin iç kaynaklı dindarlık ile açıklandığı belirlenmiştir.

Yorum ve Tartışma

Alçakgönüllülük ve Dindarlık Düzeyleri Bakımından Kadın ve Erkekler Arasında Nasıl Bir Farklılık Vardır?

Çalışmada alçakgönüllülük düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Ulaşılan bulgular, kadınların alçakgönüllülük düzeyinin erkekler göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, araştırmanın “kadınların alçakgönüllülük düzeyi erkeklerinkinden yüksektir.” şeklindeki hipotezini desteklemektedir.

Literatürdeki araştırmalar ele alındığında bunlardan bir kısmı kadınların alçakgönüllülük düzeyinin erkekler göre anlamlı bir şekilde yüksek olduğunu göstermektedir (Aghababaei, Mohammadtabar ve Saffarinia, 2014; Johnson, Rowatt ve Petrini, 2011; Owens, Johnson ve Mitchell, 2013; Quiros, 2006; Saygın, 2014). Diğer bazı araştırmalara göre ise alçakgönüllülük puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir (Exline, 2012, s. 46; Exline ve Geyer, 2004, s. 104; Güven, 2019; Krause, 2010; Krause ve Hayward, 2014; LaBouff, Rowatt, Johnson, Tsang ve McCullough-Willerton, 2012). Cinsiyet değişkenine göre alçakgönüllülük puanlarının erkekler lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği sadece bir araştırmaya ulaşılmıştır (Ulu, 2018). Genel olarak literatürdeki araştırmalar kadınların alçakgönüllülük seviyesinin erkeklerden daha yüksek olduğu ortaya koymaktadır.

Sosyalleşme süreçleri yoluyla erkekler, bireysellik ve baskınlık arayışına kadınlardan daha fazla önem vermeyi öğrenebilirler (Exline ve Geyer, 2004). Bu açıdan sosyalleşme süreci erkeklerin daha fazla dışa dönük ve güç ve hâkimiyet arayışında bireyler olmasını, kadınların ise daha ılımlı, duyarlı ve işbirlikçi olmalarını beraberinde getirebilmektedir. Bu kapsamda erkekler nazaran kadınlar alçakgönüllülüğe yönelik daha olumlu bir yaklaşım benimseyebilir. Ayrıca

alçakgönüllülüğün değerlendirilmesinde kültür önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İçinde yaşanılan kültürün kişilerden umduğu cinsiyet rolleri de birçok karakter özelliğini etkilediği gibi alçakgönüllülüğü de etkileyebilir. Bu kapsamda kültür faktörü, kadınları genellikle erkeklerden daha mütevazı davranmaya yönlendirebilir.

Çalışmada ayrıca dindarlık düzeyinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda iç kaynaklı dindarlık düzeyinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Ulaşılan bu bulgu, kadınların iç kaynaklı dindarlık düzeyinin erkeklere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Cinsiyet değişkeni literatürde dindarlık seviyesini etkileyen önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Erkek ve kadınların kişisel (duygusal, fiziksel) ve sosyal (çevresel, kültürel) karakteristikleri dini inanç ve ibadetleri kavrama ve değerlendirme kapsamında belirleyiciliğe sahiptir (Asım Yapıcı, 2012; Yapıcı, 2016). Gerçekleştirilen bazı araştırmalarda (Güven, 2019) kadınların dindarlık düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olduğu, bazı araştırmalarda (Karaca, 2000; Kayıklık, 2000; Onay, 2004) ise erkeklerin dindarlık düzeyinin kadınlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılırken diğer bir kısım araştırmalarda (Öztürk, 2017; Temiz, 2014) ise erkek ve kadınlar arasında herhangi bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür. Yapıcı (2012) tarafından gerçekleştirilen ve Türk toplumunda cinsiyete göre dindarlık farklılaşmasını ele alan bir meta-analiz denemesinde dindarlık ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaların %27.94'ünde kadınların, %20.59'unda erkeklerin daha dindar olarak ortaya çıktığı, % 51.47'sinde ise cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediği ortaya konmuştur. Ulaşılan bu sonuçlar Türk toplumunda kadınların erkeklerden kısmen daha dindar olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Yapıcı bu durumun cinsiyet farklılıklarından mı, yoksa başka faktörlerden mi beslendiği konusunun belirsizliğini koruduğunu vurgulamaktadır.

Alçakgönüllülük ve Dindarlık Düzeyi Fakülte Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte Midir?

Araştırmaya katılan öğrencilerin fakülte değişkenine göre alçakgönüllülük puanlarının anlamı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığına varyans analizi ile bakılmıştır. Analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin alçakgönüllülük düzeyleri arasında öğrenim görülen fakülte bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Farklılığın kaynağının belirlenmesi amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin alçakgönüllülük düzeyleri araştırmaya dâhil olan diğer tüm fakülte öğrencilerinden anlamlı bir şekilde yüksektir. Çalışmada tespit edilen bu sonuçlar "*İlahiyat Fakültesinde öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeyleri diğer fakültelerde öğrenim görenlere göre yüksektir.*" şeklinde oluşturulan araştırma hipotezini doğrulamaktadır.

İlahiyat Fakültesinden (x=97,23) sonra sırasıyla Eğitim Fakültesinde (x=94,19) öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeylerinin, Siyasal Bilgiler Fakültesinde, İşletme Fakültesinde, Spor Bilimleri Fakültesinde ve Devlet Konservatuarında öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Sağlık Bilimleri Fakültesinde (x=92,94) öğrenim gören öğrencilerin alçakgönüllülük düzeylerinin de Devlet Konservatuarında öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Fen Edebiyat Fakültesinde (x=92,76) öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeylerinin ise Devlet Konservatuarında öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Mühendislik Fakültesinde (x=92,16) öğrenim görenlerin alçakgönüllülük düzeylerinin de Devlet Konservatuarında öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir. Yapılan diğer karşılaştırmalarda ortalamalar arasında anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı bulunmuştur.

Çalışmada ayrıca dindarlık düzeyinin öğrenim görülen fakülteye göre farklılaşıp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, iç kaynaklı dindarlık düzeyinin fakülte

değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Ulaşılan sonuçlar, İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin iç kaynaklı dindarlık düzeyinin araştırmaya dâhil olan diğer tüm fakülte öğrencilerinden anlamlı bir şekilde yüksek olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar “*İlahiyat Fakültesinde öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeyleri diğer fakültelerde öğrenim görenlere göre yüksektir.*” şeklinde kurulan araştırma hipotezini desteklemektedir.

İlahiyat fakültesinden (x=43,66) sonra sırasıyla Sağlık Bilimleri Fakültesinde (x=38,32) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, Mühendislik Fakültesinde, Siyasal Bilgiler Fakültesinde, Devlet Konservatuvarında ve İletişim Fakültesinde öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eğitim Fakültesinde (x=37,76) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, Mühendislik Fakültesinde, Siyasal Bilgiler Fakültesinde, Devlet Konservatuvarında ve İletişim Fakültesinde öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Spor Bilimleri Fakültesinde (x=37,22) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, Devlet Konservatuvarında ve İletişim Fakültesinde öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. İşletme Fakültesinde (x=36,4) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, Devlet Konservatuvarında ve İletişim Fakültesinde öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Fen Edebiyat Fakültesinde (x=36,19) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, İletişim Fakültesinde öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Siyasal Bilgiler Fakültesinde (x=35,33) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, İletişim Fakültesinde öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Mühendislik Fakültesinde (x=34,74) öğrenim görenlerin iç kaynaklı dindarlık düzeylerinin, İletişim Fakültesinde öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan diğer karşılaştırmalarda ortalamalar arasında anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı hesaplanmıştır.

Araştırma çerçevesinde elde edilen bulgulara göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin alçakgönüllülük düzeylerinin diğer fakültedeki öğrencilere göre en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu araştırmada İlahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin dindarlık seviyeleri de araştırmaya dâhil olan diğer fakülte öğrencilerinden anlamlı bir şekilde yüksektir. Bu araştırma kapsamında alçakgönüllülük ve dindarlık arasındaki korelasyon incelendiğinde de alçakgönüllülük ile içsel dini motivasyon arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmanın yanında pek çok araştırmada da (Aghababaei ve diğerleri, 2014; Exline ve Geyer, 2004; Krause, 2010; Krause ve Hayward, 2014) dindarlık ve alçakgönüllülük arasında pozitif anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu bakımdan İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin alçakgönüllülük düzeylerinin yüksek olması dindarlık seviyeleriyle de açıklanabilir. Ayrıca Exline ve Geyer (2004) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada katılımcılar alçakgönüllülüğü, diğer sosyal rollerden daha ziyade dindarların ve dini liderlerin bir niteliği olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Mehmedoğlu (2006) tarafından da ilahiyat fakültesi öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada temel değer grupları kapsamında dindarlığın en güçlü anlamlı pozitif ilişkiyi muhafazakârlık (gelenek) değeriyle gösterdiği tespit edilmiştir. Muhafazakârlık ana değeri ise *alçakgönüllü olmak, yaşamın verdiklerini kabullenmek, dindar olmak, geleneklere saygı göstermek, ılımlı olmak, dünyevi işlerden el-ayak çekmek* şeklindeki alt değerlerden oluşmaktadır. Bu bulgular dini öğrenim gören kişilerin değer tercihlerinde dinin önemli bir etkisi olduğuna işaret etmektedir.

Mehmedoğlu (2006) ilahiyat fakültelerinin dini bilgi ve kültürün merkezinde yer almakta olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu durum ilahiyat fakülteleri dışındaki dini kurumların dini bilgiyi tüketirken, ilahiyat fakültelerinin dini bilgiyi üreterek bilimsel bilgiye katkıda bulunmasından ileri gelmektedir. Bu kapsamda Mehmedoğlu, “dinin kucaklayıcı özelliklerinden hareketle bireyin ve toplumun ruh sağlığında olumlu bir rol üstlenmesini, kültürel değerlerin korunup geliştirilmesini, özellikle İslam dininin sağlıklı biçimde anlaşılıp anlatılmasını kendisi için amaç edinen yetişmiş

insan gücü oluşturulmasına öncülük etmek” doğrultusunda eğitim alan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin dini değerleri daha çok benimsemiş ve dini duyarlılıklarının daha fazla olmasını doğal karşılamak gerektiğini ifade etmektedir. Yine ilahiyat fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin değer seçimleriyle ilgili yapılan çalışmalarda (A. Yapıcı ve Zengin, 2003) da ilahiyat öğrencilerinin dünya görüşleri ve hayat tarzları üzerinde dinin anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Bütün bu veriler İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin alçakgönüllülük düzeylerinin neden diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilere göre belirgin bir şekilde yüksek olduğunu açıklar niteliktedir. Ancak bu durum, dini değer ve erdemlerin yalnızca İlahiyat fakültelerinde eğitim alanlar tarafından benimsendiği anlamına da gelmez (Mehmedoğlu, 2006). Nitekim Türk üniversite öğrencilerini kapsayan çalışmalarda, öğrencilerin genelde pozitif dini tutumlara sahip olduğu, dindarlık ve maneviyat seviyesinin yüksek olduğu, dini inanç ve değerlerin kişilik ve benlik gelişimine olumlu yönde katkı sağladığı tespit edilmiştir (Aydın, 2003; Konrad Adenauer Vakfı, 1999; Mehmedoğlu, 2006; Uysal, 1996). Bu kapsamda araştırma çerçevesinde Eğitim, Fen ve Edebiyat, Sağlık Bilimleri ve Mühendislik fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin alçakgönüllülük düzeylerinin istatistiksel bakımdan anlamlı bir şekilde yüksek olarak tespit edilmesi ve diğer fakülte ortalamalarının da çok düşük olmaması literatürdeki ampirik araştırmalarla uyum içerisindedir. Ancak İlahiyat ve Eğitim fakültelerinde eğitim alan öğrencilerin alçakgönüllülük puanlarının diğer fakültelere göre daha yüksek olması, bu iki fakültede öğrenim gören öğrencilerin daha ziyade anlamaya ve anlatmaya odaklı ve empati üzerine kurulu bir eğitimden geçtiklerini ve bu eğitimi içselleştirdiklerini işaret etmektedir. Araştırma çerçevesinde en düşük alçakgönüllülük puan ortalamasına sahip olan iki fakülte ise Devlet Konservatuvarı ve Spor Bilimleri fakülteleridir. Anlamlı derecede düşük puan ortalamasına sahip olan ise Devlet Konservatuvarıdır. Bu iki fakülteye bakıldığında ise burada öğrenim gören öğrencilerin diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden farklı olarak doğrudan rekabet içerisinde oldukları görülmektedir. Nitekim bu fakültelerde eğitim alan öğrenciler doğrudan bireysel yetenek sınavından geçerek bu programlara yerleşmektedirler. Rekabetin olduğu yerde ise alçakgönüllülüğün ziyade narsistik eğilim söz konusudur. Ayrıca söz konusu bölümlerde yeteneğin sürekli geliştirilmesi söz konusudur. Nitekim narsistik eğilimde de bireylerin kendi sınırlılıklarını kabul etmeleri zordur (Peterson ve Seligman 2004). Ayrıca kibir de aslında rekabete dayanmaktadır. Doğası gereği rekabetçidir. Kibir, bir şeye sahip olmaktan zevk almaz, sadece bir sonraki kişiye göre o şeye daha fazla sahip olmaktan zevk alır (Lewis, 2001, s. 122). Ancak burada alçakgönüllülüğün düşüklüğünü mutlak olarak narsisizme ve kibre bağlamak tam anlamıyla doğru görünmemektedir. Öncelikle alçakgönüllülük puanlarının düşüklük olması daha sonra rekabet ortamı ve ilgili literatür dikkate alındığında sadece böyle bir eğilim mümkün görünmektedir.

Alçakgönüllülük ile öğrenim görülen program arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Ancak Shikholeslami tarafından üniversite öğrencilerinin yılmazlık ve alçakgönüllülük düzeylerini inceleyen bir araştırmada, üniversite öğrencilerinin alçakgönüllülük puanları arasında okudukları bölüme göre anlamlı bir fark olup olmadığı araştırılmıştır (Shikholeslami, 2016). Katılımcılar, Eğitim, Mühendislik ve Güzel Sanatlar Fakültesi programlarından oluşmaktadır. Yapılan birleştirmelerle 12 program analize dâhil edilmiştir. Araştırmada, en yüksek alçakgönüllülük puan ortalamalarına Eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sahip olduğu, bununla birlikte diğer bölümlerde öğrenim görenlerin de genelde benzer ortalamalara sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin alçakgönüllülük puanları öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Bu araştırmada Eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin puanlarının biraz daha yüksek olması ve genel olarak da bütün programlardaki öğrencilerinin benzer puanlara sahip olması, gerek bizim çalışmamızla gerekse de literatürde Türk üniversite öğrencileri üzerine yapılan araştırmalarla paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak ilahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin hem alçakgönüllülük hem de dindarlık puan ortalamalarının diğer fakültelerden anlamlı bir şekilde yüksek olması dindarlık ile alçakgönüllülük arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Ancak alçakgönüllülük ve dindarlık puan ortalamaları İlahiyat Fakültesi dışında araştırmaya konu olan bütün fakültelerde aynı sıralamaya sahip değildir. Örneğin bir fakültenin alçakgönüllülük puan ortalamasının araştırmaya dâhil olan diğer fakülteler arasındaki sıralamasıyla, aynı fakültenin dindarlık puan ortalamasının araştırmaya dâhil olan diğer fakülteler arasındaki sıralaması aynı değildir. Bununla birlikte yine İlahiyat Fakültesi dışında bir fakültenin alçakgönüllülük düzeyi diğer bazı fakültelerden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksek iken aynı fakültenin dindarlık düzeyi diğer bazı fakültelerden anlamlı bir şekilde düşük olabilmektedir. Tamam tersi de olabilmektedir. Bu durumda “dindarlık seviyesi arttıkça alçakgönüllülük artar” şeklinde zorunlu bir sonuca her zaman ulaşamamaktadır. Hatta daha ileri seviyede ifade etmek gerekirse, her ne kadar dinlerin alçakgönüllülüğe verdiği değerden ötürü dindar bireyler, dindar olmayanlara göre daha fazla alçakgönüllü davranma eğiliminde olsa da bu araştırma çerçevesinde ulaşılan bulgular, alçakgönüllülüğün seküler kültürde de popüler olduğuna bir gönderme yapmaktadır.

Peterson ve Seligman (2004) da alçakgönüllülük ve genellikle dini olan aşkın bir gerçeklik arasındaki ilişkiyi tartışmaktadırlar. Onlar, aşkın (ve genellikle dini) bir gerçekliğe dair varsayımların alçakgönüllülük için çok önemli ve asli olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak onlar, bu yapının gerçekten seküler bir perspektiften anlaşılamayacağını savunan bazı teorisyenlerin görüşlerine katılmamaktadırlar. Onlar, dindar olmayan mütevazı insanların varlığından ötürü, öz-aşkınlık (self-transcendent) inanç ve deneyimlerinin alçakgönüllülüğün temel bileşenleri olmadığı şeklinde bir görüş ve öneriyi benimsediklerini ifade etmektedirler. Fakat bununla birlikte Peterson ve Seligman (2004) bu inançların yine de alçakgönüllülüğü kolaylaştırabildiğini görüşlerine eklemektedirler.

Alçakgönüllülük ve Dindarlık: Dindarlar Daha Fazla Mütevazı mı?

Alçakgönüllülük yüzyıllardır çoğu dini düşüncede merkezi konulardan birini oluşturmaktadır. Dünya dinlerinin çoğu, alçakgönüllülüğü bir erdem olarak müntesiplerine teşvik eder. Yahudilikte alçakgönüllülüğün en önemli erdemlerden biri olarak görülmesinin yanı sıra Hristiyan kutsal yazılarında da alçakgönüllülüğün önemi vurgulanmaktadır (Porter ve diğerleri, 2017; Woodruff ve diğerleri, 2014). İslam’da da alçakgönüllülüğün zıttı olan kibriyanın Allah’ın sıfatlarından olduğu belirtilmekte (Müslim, Birr, 136; İbn Mâce, Zühd, 16; Ebû Dâvud, Libas, 25) ve insanların alçakgönüllü bir şekilde kibirlenmeksizin davranmaları gerektiği (Furkan 25:63, İsrâ 17:37) bildirilmektedir. Ayrıca alçakgönüllülük, Budizm ve Hinduizm de dâhil olmak üzere Orta Asya dinlerinde de önemli bir yere sahiptir (Porter ve diğerleri, 2017; Woodruff ve diğerleri, 2014).

Alçakgönüllülük ve din arasındaki bu ilişki dikkate alınarak araştırma çerçevesinde alçakgönüllülük ve iç kaynaklı dindarlık arasındaki ilişki ve etkileşim ele alınmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda iç kaynaklı dindarlık ve alçakgönüllülük arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur, $r=0.418$, $p<.01$. Ulaşılan bu sonuçlar iç kaynaklı dindarlık düzeyi arttıkça alçakgönüllülük düzeyinin de arttığını göstermektedir. Ancak teorik olarak bu değerlendirme diğer değişken içinde yapılabilir. Diğer bir anlatımla bu analiz, neden-sonuç kapsamında bir değerlendirme olanağı sağlamaz, yalnızca değişkenlerin birlikte ne düzeyde ve doğrultuda değiştikleri konusunda bilgi verir. Çalışma sonucunda ulaşılan bu sonuçlara göre “*alçakgönüllülük ile iç kaynaklı dindarlık arasında pozitif bir ilişki vardır.*” şeklindeki araştırma hipotezinin doğrulandığı belirlenmiştir.

Çalışmada ayrıca iç kaynaklı dindarlık değişkenine göre alçakgönüllülüğün yordanmasına ilişkin regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde, iç kaynaklı dindarlığın alçakgönüllülüğün anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Alçakgönüllülüğe ilişkin toplam varyansın %17,5’inin iç kaynaklı dindarlık ile açıklandığı belirlenmiştir.

Alçakgönüllülük bilimsel literatüründe, dindarlık ve alçakgönüllülük ilişkisini ele alan araştırmalar bulunmaktadır. Birçok ampirik araştırma din, maneviyat ve alçakgönüllülük arasındaki pozitif ilişkiyi desteklemektedir. Örneğin Exline ve Geyer (2004) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yürütülen bir araştırmada dindarlık ve alçakgönüllülük arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda dindarlık, ağırlıklı olarak Hristiyanlardan oluşan örnekleme alçakgönüllülük algılarıyla açık ve tutarlı ilişkiler göstermiştir. Öncelikle katılımcılar, mütevazı olan kişilerin, dindar veya maneviyatı yüksek kişiler olabileceğini rapor etmişlerdir. Katılımcılar aynı zamanda alçakgönüllülüğü, dindar ve maneviyatı yüksek olanlarda veya dini/manevi liderlerde, diğer sosyal rollerden daha büyük bir güç olarak görüyorlardı. Son olarak, katılımcıların kendi dindarlık düzeyleri alçakgönüllülük algılarıyla ilişkililiydi. Yani daha fazla dindarlık daha mütevazı olmayı istemekle ilişkililiydi. Quiros tarafından yürütülen bir başka araştırmada da alçakgönüllülükle manevi anlam (spiritual meaning scale; Mascaro ve diğ., 2004) arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=.332$; $p<.000$) (Quiros, 2006, s. 34).

Neal Krause, dini katılım ve alçakgönüllülük üzerine odaklanarak dindarlık ve alçakgönüllülük ilişkisini büyük örneklemelerden oluşan birden çok çalışmada inceleyen bir araştırmacıdır. Krause (2010) yaşlı insanlardan (yaş ortalaması 78.4) oluşan bir örnekleme dini katılım, alçakgönüllülük ve sağlık ilişkisini incelemiştir. İlk olarak araştırmada elde edilen veriler, alçakgönüllülüğün kısmen diğer kilise üyelerinden gelen manevi desteklerden kaynaklanan sosyal bir fenomen olduğu göstermektedir. İkincisi, sonuçlar ayrıca ibadet hizmetlerine daha sık katılımın insanları daha mütevazı olmaya da teşvik edebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular birlikte ele alındığında, dinin hem resmi hem de gayri resmi yönlerinin insanları daha mütevazı olmaya teşvik edebileceğini göstermektedir. Yine Krause tarafından gerçekleştirilen bir diğer araştırmada, kiliseye daha çok giden yaşlı insanların, diğer kilise üyelerinden manevi destek alma olasılığının daha yüksek olduğu, daha fazla manevi desteğin de Tanrı ile daha yakın bir ilişkiye sahip olmakla ilişkili olduğu, Tanrı ile daha yakın bir ilişkisi olan daha yaşlı yetişkinlerin de daha fazla mütevazı hissettikleri tespit edilmiştir (Krause, 2012). Krause tarafından yürütülen bir başka araştırmada da veriler, inançlarına daha derinden bağlı olan bireylerin, inançlarına daha az bağlı olan insanlardan daha alçakgönüllü olduğunu göstermektedir (Krause, 2014). Krause ve Hayward'ın (2014) doğrudan dini katılımı alçakgönüllülük arasındaki ilişkiyi ele aldıkları bir araştırmada, kiliseye daha sık giden insanların, diğer kilise üyelerinden daha fazla manevi destek aldıkları, kilisede daha fazla manevi destek alan bireylerin, Tanrı'ya daha fazla güven geliştirdikleri, Tanrı'ya daha fazla güvenenlerin, Tanrı ile daha yakın bir ilişki içine girdikleri, Tanrı ile daha yakın bir ilişki giren insanların, Tanrıya karşı daha derin bir huşu duygusu yaşadıkları ve son olarak daha derin bir huşu duygusu yaşayan insanların da daha mütevazı hissetme olasılıklarının arttığı tespit edilmiştir.

Exline, başkalarından ikram veya destek gibi şeyler kabul etme yeteneği ve alçakgönüllülük arasındaki ilişkiyi incelediği bir araştırmada ek bir bulgu olarak alçakgönüllülük ve dindarlık arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir (Exline, 2012). Alçakgönüllülük ve cömertlik arasındaki ilişkinin incelendiği ve kendi içinde üç çalışmadan oluşan bir başka araştırmada da Exline ve Hill (2012), alçakgönüllülük ve dindarlık arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışmalardan birinin örneklemini yetişkinler oluşturmakta iken diğer ikisinin örneklemini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Her üç örnekleme de alçakgönüllülük ve dindarlık arasında istikrarlı pozitif korelasyon tespit edilmiştir.

Rowatt ve diğerleri tarafından üniversite öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırma da alçakgönüllülük ile dini değerler/inançlar ve dini-manevi başa çıkma arsasında istikrarlı bir şekilde pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Rowatt, Kang, Haggard ve LaBouff, 2014).

Grubbs ve Exline tarafından yürütülen bir araştırmada alçakgönüllülüğün, Tanrıya karşı öfke ile dini korku ve suçluluk şeklindeki tanrısal mücadelenin (divine struggle) her iki biçimiyle negatif

bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Grubbs ve Exline, 2014). Onlar, buna karşın alçakgönüllülükle dindarlık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Dindarlık ve alçakgönüllülük arasındaki ilişki Aghababaei ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen birçok araştırmada üzerinde odaklanılan bir konu olmuştur. Onlar yaptıkları araştırmada alçakgönüllülüğü değerlendirmek için HEXACO kişilik modelinin dürüstlük-sadelik alt ölçeğini kullanmışlardır. Örneğin Aghababaei, Mohammadtabar ve Saffarinia (Aghababaei ve diğerleri, 2014) tarafından 223 çalışan (yaş ortalaması 31.24) üzerinde yürütülen bir araştırmada, iç kaynaklı dindarlıkla alçakgönüllülük arasında orta düzeyde pozitif anlamlı bir ilişki, dış kaynaklı kişisel dindarlıkla alçakgönüllülük arasında düşük düzeyde pozitif anlamlı bir ilişki, son olarak dış kaynaklı sosyal dindarlıkla alçakgönüllülük arasında ise düşük düzeyde negatif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu araştırmada dış kaynaklı kişisel dindarlık, dış kaynaklı sosyal dindarlıktan ziyade iç kaynaklı dindarlığa benzer bir ilişki eğilimi izlemiştir. 288 İranlı öğrencinin katıldığı (yaş ortalaması 20.72) bir diğer araştırmada da Aghababaei, nisbeten benzer sonuçlar tespit etmiştir (Aghababaei, 2014). Araştırmada iç kaynaklı dindarlıkla alçakgönüllülük arasında orta düzeyde pozitif anlamlı bir ilişki, dış kaynaklı kişisel dindarlıkla alçakgönüllülük arasında düşük düzeyde pozitif anlamlı bir ilişki, dış kaynaklı sosyal dindarlıkla alçakgönüllülük arasında ise düşük düzeyde negatif ve istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki tespit edilmiştir.

Aghababaei ve diğerleri tarafından Malezya, Polonya ve İran'dan 1375 kişinin katıldığı ve kendi içinde beş çalışmadan oluşan bir araştırma gerçekleştirilmiştir (Aghababaei ve diğerleri, 2016). 422 İranlı öğrencinin katıldığı birinci çalışmada alçakgönüllülük ile iç kaynaklı dindarlık ($r=.33$; $p<.01$) ve dış kaynaklı kişisel dindarlık ($r=.20$; $p<.01$) arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilirken, alçakgönüllülükle dış kaynaklı sosyal dindarlık arasında ise bir ilişki tespit edilememiştir. 221 Polonyalı öğrencinin katıldığı ikinci çalışmada da alçakgönüllülük ile iç kaynaklı dindarlık ($r=.34$; $p<.01$) arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilirken, alçakgönüllülükle dış kaynaklı kişisel ve dış kaynaklı sosyal dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. 255 Malezyalı öğrencinin katıldığı üçüncü çalışmada da ikinci çalışma ile benzer bir sonuç tespit edilmiştir. Alçakgönüllülük ile iç kaynaklı dindarlık ($r=.36$; $p<.01$) arasında pozitif anlamlı bir ilişki belirlenmiş, alçakgönüllülükle dış kaynaklı kişisel ve dış kaynaklı sosyal dindarlık arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. 251 İranlı öğrencinin katıldığı dördüncü çalışmada alçakgönüllülük ile iç kaynaklı dindarlık ($r=.32$; $p<.01$) ve dış kaynaklı kişisel dindarlık ($r=.27$; $p<.01$) arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilirken, alçakgönüllülükle dış kaynaklı sosyal dindarlık arasında ise bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak 226 Polonyalı öğrencinin katıldığı son çalışmada da alçakgönüllülük ile iç kaynaklı dindarlık ($r=.38$; $p<.01$) arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilirken alçakgönüllülükle dış kaynaklı kişisel ve dış kaynaklı sosyal dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Aghababaei ve diğerleri tarafından dindarlık ve bir kişilik boyutu olan dürüstlük-alçakgönüllülük ilişkisini ele alan araştırmalar dikkate alındığında alçakgönüllülük ile dindarlık arasında istikrarlı pozitif anlamlı ilişkiler olduğu görülecektir. Bununla birlikte alçakgönüllülükle dış kaynaklı bireysel dindarlık arasındaki ilişki daha ziyade iç kaynaklı dindarlıkla alçakgönüllülük arasındaki ilişkiye benzemektedir. Ancak onun kadar istikrarlı değildir. Son olarak alçakgönüllülükle dış kaynaklı sosyal dindarlık arasında ya negatif anlamlı ilişki ya da anlamsız bir ilişki tespit edilmektedir. Genel olarak sonuçlar iç kaynaklı dindarlık arttıkça alçakgönüllülüğünde arttığını göstermektedir.

Van Tongeren ve diğerleri alçakgönüllülüğü ifade etme ve raporlamadaki dini farklılıkları deneysel bir şekilde ele alan bir araştırma gerçekleştirmişlerdir (Van Tongeren, Davis, Hook, Rowatt ve Worthington, 2018). Araştırma sonucunda dindar katılımcılar, dindar olmayan katılımcılara göre daha fazla mütevazı olduklarını ve alçakgönüllülüğü kendi benlik tasavvurları için daha fazla arzu ettiklerini bildirmişlerdir.

Alçakgönüllülük ve dindarlık arasında pozitif anlamlı ilişkiler tespit eden bütün bu araştırmaların yanında alçakgönüllülük ve dindarlık ilişkisini inceleyen veya ek bir bulgu olarak değinen bazı araştırmalarda ise alçakgönüllülükle dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Örneğin Dwiwardani ve diğerleri tarafından yürütülen bir araştırmada dindarlık ve alçakgönüllülük arasındaki ilişkiye yer verilmiştir (Dwiwardani ve diğerleri, 2014). Araştırmanın örneklemini yaş ortalaması 35.16 olan 245 yetişkin birey oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda alçakgönüllülük ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($r=.05$; $p>.05$).

Lavelock ve diğerleri (2014) de alçakgönüllülüğü geliştirmek üzere bir müdahale çalışma kitabı geliştirmişlerdir. Yürüttükleri araştırmada müdahale çalışma kitabının etkililiğini test etmişlerdir. Araştırmada ek bir bulgu olarak alçakgönüllülük ile dini bağlılık (religious commitment) ve manevi aşkınlık (spiritual transcendence) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ne dini bağlılık ne de manevi aşkınlık alçakgönüllülüğün gelişmesini desteklemiş ve onunla ilişkilendirilmiştir. Onlara göre genel olarak bu umut verici bir haberdir. Nitekim bu bulgular, alçakgönüllülük müdahalesinin etkilerinin, dini doktrinlerine güçlü bir bağlılığa sahip olan kişilerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Yani bu sonuçlar, alçakgönüllülük müdahalesinin, katılımcıların dini bağlılık ve manevi aşkınlık seviyelerine bakılmaksızın katılımcılar arasında eşit derecede etkili olduğunu göstermektedir.

Owen ve diğerleri (2014) tarafından ise 45 danışanın katıldığı (yaş ortalaması 24) ve danışanın kendi terapistinin kültürel alçakgönüllülüğüne dair algıları, manevi/dini bağlılık ve terapi sonuçları üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, kültürel alçakgönüllülük ile dini bağlılık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak algılanan kültürel alçak gönüllülük ile terapi sonuçları arasındaki ilişkinin, dini inancı yüksek olan danışanlar için pozitif, dini inancı düşük olan danışanlar için sıfırdan farklı olmadığı tespit edilmiştir.

Alçakgönüllülük literatüründeki bütün bu araştırmalar dikkate alındığında, çoğu araştırma dindarlık ve alçakgönüllülük arasında olumlu bir korelasyon olduğunu gösterse de çok dindar veya manevi bireylerin aslında diğer bireylerden daha mütevazı olup olmadıkları sorusunu tam olarak ele almamaktadırlar. Gerek dini buyruklar gerekse de yüce bir güce olan inanç, dindar kişileri alçakgönüllü bir tutum geliştirmeye teşvik edebilir. Bununla birlikte son derece dindar bireyler için alçakgönüllülüğe potansiyel bir engel, dindar insanların kendilerini “*daha dindar/ahlaklı*” olarak görmelerine neden olan *dini gurur* olabilir (Exline ve Geyer, 2004).

Bu kapsamda örneğin Rowatt ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, dindarlığın alçakgönüllülük erdemiyle, mütevazı olma niteliği ile nasıl ilişkili olduğunu incelemektedir (Rowatt, Ottenbreit, Nesselroade ve Cunningham, 2002). Alçakgönüllülük erdemine ilişkin az ampirik araştırma olmasına rağmen, öz-değerlendirme (self-evaluation) doğruluğu ve önyargısı üzerine bir sosyal-psikolojik araştırma bolluğu mevcuttur. Bu alandaki sağlam bulgulardan biride insanların kendilerini diğerlerinden *daha iyi* olarak algılamalarıdır. Rowatt ve diğerleri ise bu bulgudan hareketle, alçakgönüllülük düzeyini belirlemek üzere bu kendine ve diğerine yönelik önyargının (self-other bias) büyüklüğünü kullanmışlardır. Nitekim başkalarıyla ilişkide kendine aşırı değer vermek veya kendisi söz konusu olduğunda başkalarını önemli ölçüde küçümsemek, daha az alçakgönüllülüğün kanıtı olabilir. Diğer taraftan kişinin kendisini ve başkalarını benzer şekilde değerlendirmesi veya sadece minimum düzeyde abartı ya da hafife alma şeklindeki değerlendirmeler, göreceli olarak daha fazla alçakgönüllülüğün kanıtı olabilir. Rowatt ve diğerleri tarafından yapılan bu araştırmaya, Baptist bir üniversitede öğrenim gören öğrenciler katılmıştır. Değerlendirme aracı olarak çalışmada iç kaynaklı dini yönelim ölçeği, dış kaynaklı dini yönelim ölçeği, sorgulama dini yönelim ölçeği ve bunların yanı sıra 12 kutsal buyruğa sadık olma konusunda katılımcılardan kendilerini ve diğerlerini değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırma sonucunda iç kaynaklı dindarlık, kişinin kendisini diğerlerine göre dini buyruklara (Tora ve İncil emirleri) daha fazla bağlı olarak değerlendirme eğilimindeki bir artışla ilişkili bulunmuştur. Rowatt ve diğerlerine göre bu bulguların

olası bir yorumu, daha fazla iç kaynaklı dindar olan bireylerin daha az iç kaynaklı dindar olan bireylerden daha az mütevazı oldukları şeklindedir. Bir diğer olası yorum ise yüksek iç kaynaklı dini motivasyona sahip insanlar, kişisel deneyimleri hakkındaki bilgileri başkalarının benzer deneyimleri hakkındaki bilgilere göre daha kolay hatırladıkları şeklindedir. Dış kaynaklı dindarlık ile alçakgönüllülük arasındaysa tutarsız ilişkiler bulundu. Son olarak ise sorgulayıcı dini yönelim arttıkça kişinin kendini diğerlerinden ahlaki olarak daha iyi görme eğiliminin hafifçe düştüğü görülmüştür. Bu da daha fazla mütevazı olmaya işaret etmektedir.

Genel olarak araştırma sonuçları dikkate alındığında çoğu çalışmada alçakgönüllülükle dindarlık arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmektedir. Bu çalışmalarda iç kaynaklı dindarlık arttıkça alçakgönüllülüğün de istikrarlı bir şekilde arttığı ortaya konmaktadır. Bunun yanında dış kaynaklı bireysel dindarlık da iç kaynaklı dindarlıkla benzer bir yol izlemektedir. Ancak dış kaynaklı sosyal dindarlıkla alçakgönüllülük arasında ya negatif anlamlı ya da anlamlı olmayan bir ilişki belirlenmektedir. Az sayıda çalışmada ise alçakgönüllülükle dindarlık arasında anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Ancak ulaşılabilen araştırmalar dikkate alındığında alçakgönüllülükle dindarlık arasında doğrudan negatif anlamlı bir ilişkinin olduğu rastlanmamıştır.

Pek çok araştırma, dindarlık ve alçakgönüllülük arasında pozitif bir ilişki ve etkileşim olduğunu gösterse de çok dindar veya manevi bireylerin aslında diğer bireylerden daha mütevazı olup olmadıkları sorusunu ele alan sadece bir çalışmaya ulaşılmıştır. Her ne kadar bu çalışmada, daha fazla iç kaynaklı dindar olan bireylerin daha az iç kaynaklı dindar olan bireylerden daha az mütevazı oldukları şeklinde bir sonuca ulaşılsa da bu konu, ampirik bir soru olarak henüz daha cevabını beklemektedir. Alçakgönüllülük ve dindarlık arasındaki kısa tarihli bilimsel literatür genel olarak dikkate alındığında, aksi ampirik olarak açık ve net bir şekilde ortaya konana kadar, en azından şimdilik alçakgönüllülük ile iç kaynaklı, samimi, deruni dindarlık arasında olumlu bir ilişkinin varlığı gözükmemektedir. Nitekim yüzyıllar boyunca alçakgönüllülüğün dini düşüncenin temel konularından birisi olması ve birçok dünya dininin müntesiplerine alçakgönüllülüğü bir erdem olarak teklif etmesi, alçakgönüllülükle din arasında ampirik olarak ortaya konan bu ilişkiyi desteklemektedir.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca alçakgönüllülük dini düşüncenin esas konularından birisi olmuştur. Dini perspektiften alçakgönüllülük, bir erdem olarak betimlenmektedir. Birçok dünya dini müntesiplerine alçakgönüllülüğü bir erdem olarak teklif etmektedir. Alçakgönüllülük çoğu dini gelenek içerisinde önemli bir konsept olduğundan yüzyıllardır doğu ve batı kültürlerinde nispeten yaygın bir terim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede dünyanın en uzun süredir ayakta kalan dini gelenekleri tarafından mütevazı kişilik karakteristiği, kişinin yüce gerçeklikle uyusabilmesi için ihtiyaç duyulan kritik bir karakteristik olarak değerlendirilmektedir (Bollinger ve Hill, 2012; Porter ve diğerleri, 2017; Woodruff ve diğerleri, 2014).

Her ne kadar alçakgönüllülük bin yıllar boyunca ölçülüp tartılsa da çok yakın zamana dek insanlık bu erdem çalışmasına bilimsel yöntemi uygulamamıştır. Dindarlık ve alçakgönüllülük arasındaki ilişki, alçakgönüllülük bilimsel literatürünün gelişmesiyle birlikte ampirik çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Zamanla alçakgönüllülük ve dindarlık arasındaki bağlantıyı bilimsel olarak araştıran çalışmaların sayısı artmakta ve böylece iki değişken arasındaki açık, örtük ve kompleks ilişkiler gün yüzüne çıkmaktadır.

Bu araştırma çerçevesinde elde edilen bulgular neticesinde iç kaynaklı dindarlıkla alçakgönüllülük arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ulaşılan bu sonuçlar iç kaynaklı dindarlık düzeyi arttıkça alçakgönüllülük düzeyinin de arttığını göstermektedir. Ayrıca iç kaynaklı dindarlığın alçakgönüllülüğün anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Alçakgönüllülük ve dindarlık arasındaki bu ilişkinin yanı sıra demografik değişkenler bağlamında kadınların alçakgönüllülük ve dindarlık düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu, ilahiyat

fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin alçakgönüllülük ve dindarlık düzeylerinin araştırmaya dâhil olan diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden anlamlı bir şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak ek bir bulgu olarak İlahiyat Fakültesi dışında bir fakültenin alçakgönüllülük puan ortalamasının diğer bazı fakültelerden anlamlı bir şekilde yüksek olduğu buna karşın aynı fakültenin dindarlık ortalamasının diğer bazı fakültelerden anlamlı bir şekilde düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, alçakgönüllülüğün dindarlığın zorunlu bir sonucu olmadığına ve dindar bireylerle sınırlı olmadığına ve hatta alçakgönüllülüğün seküler kültürde de önem verilen bir değer olduğuna yönelik bir takım içerimleri beraberinde getirmektedir.

Uzun geçmişleri göz önünde bulundurulduğunda alçakgönüllülüğün dindarlıkla olan potansiyel ilişkisi şaşırtıcı değildir. Ancak henüz daha dindarlık ve alçakgönüllülük arasındaki ilişkiyi araştıran bilimsel literatür işin başındadır. Bununla beraber gerçekleştirilen ilk araştırmalarda iki değişken arasında dikkat çekici ilişkiler tespit edilmiştir. Yürütülen ampirik araştırmaların bir çoğunda alçakgönüllülükle dindarlık arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu ortaya çıkmaktadır. Elde edilen veriler dindarlığın boyutları bakımından değerlendirilecek olursa iç kaynaklı dindarlık yükseldikçe alçakgönüllülüğün de yükseldiğini göstermektedir. Ancak dış kaynaklı dindarlıkla alçakgönüllülük arasında genellikle negatif bağlantılar ortaya çıkmaktadır. Bazı araştırmalarda ise alçakgönüllülükle dindarlık arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Ulaşılan bu sonuçların yanında bir araştırmada ise iç kaynaklı dindarlığa sahip olan kişilerin daha az iç kaynaklı dindarlığa sahip olan kişilerden daha az alçakgönüllülük eğilimi içerisinde oldukları ileri sürülmektedir. Ancak bu konu, daha açık ve net bir cevap için daha fazla ampirik araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Hem bu araştırmada hem de diğer araştırmalarda elde edilen bulguların genel olarak değerlendirilmesi, dindarlığın alçakgönüllülük için önemli olduğu, alçakgönüllülüğü kolaylaştırdığı ve teşvik ettiği ancak onun temel bir bileşeni olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aghababaei, N. (2014). God, the Good Life, and HEXACO: the Relations among Religion, Subjective Well-Being and Personality. *Mental Health, Religion & Culture*, 17(3), 284-290.
- Aghababaei, N., Błachnio, A., Arji, A., Chiniforoushan, M., Tekke, M. ve Mehrabadi, A. F. (2016). Honesty–Humility and the HEXACO Structure of Religiosity and Well-Being. *Current Psychology*, 35(3), 421-426. doi:DOI 10.1007/s12144-015-9310-5
- Aghababaei, N., Mohammadtabar, S. ve Saffarinia, M. (2014). Dirty Dozen vs. The H factor: Comparison of the Dark Triad and Honesty–Humility in prosociality, religiosity, and happiness. *Personality and Individual Differences*, (67), 6-10.
- Allport, G. W. (2004). *Birey ve Dini*. (B. Sambur, Çev.) (1. bs.). Ankara: Elis Yayınları.
- Aydın, M. (2003). Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 121-145.
- Blair, O. H. (1907). *The Rule of St. Benedict* (2. bs.). Scotland: The Abbey Press.
- Bollinger, R. A. (2010). *Humility: An Integrative Analysis and the Validation of a Dispositional Measure*. (Yayımlanmamış unpublished doctoral dissertation). Biola University Rosemead School of Psychology, California.
- Bollinger, R. A. ve Hill, P. C. (2012). *Humility. Religion, Spirituality, and Positive Psychology: Understanding the Psychological Fruits of Faith* içinde . California: Praeger.

- Bollinger, R. A., Kopp, K. J., Hill, P. C. ve Williams, J. (2006). *Validation of a Measurement of Dispositional Humility*. Annual Meeting of the American Psychological Association Poster, New Orleans, LA.
- Davis, D. E. ve Hook, J. N. (2014). Humility, Religion, and Spirituality: An Endpiece. *Journal of Psychology & Theology*, 42(1), 111-117.
- Davis, D. E., Hook, J. N., Worthington, E. L., Tongeren, D. R. V., Gartner, A. L. ve Emmons, R. A. (2011). Relational Humility: Conceptualizing and Measuring Humility as a Personality Judgement. *Journal of Personality Assessment*, 93(3), 225-234.
- Davis, D. E., Hook, J. N., Worthington, E. L., Van Tongeren, D. R., Gartner, A. L. ve Jennings, D. J. (2010). Relational Spirituality and Forgiveness: Development of The Spiritual Humility Scale (SHS). *Journal of Psychology and Theology*, 38(2), 91-100.
- Davis, Worthington, E. L. ve Hook, J. N. (2010). Humility: Review of Measurement Strategies and Conceptualization as Personality Judgment. *The Journal of Positive Psychology*, 5(4), 243-252.
- Dwiwardani, C., Hill, P. C., Bollinger, R. A., Hook, J. N. ve Davis, D. E. (2014). Virtues Develop From a Secure Base: Attachment and Resilience as Predictors of Humility, Gratitude, and Forgiveness. *Journal of Psychology & Theology*, 42(1), 83-90.
- el-İsfahâni, R. (2009). *Erdemli Yol*. (M. Tan, Çev.). İstanbul: iz Yayıncılık.
- el-Muhâsibî. (2015). *Er-Riâye li Hukûkillah-Kalb Hayatı*-. (A. Yüce, Çev.). İzmir: Işık Yayınları.
- Exline, J. J. (2012). Humility and the Ability to Receive from Others. *Journal of Psychology and Christianity*, 31(1), 40-50.
- Exline, J. J. ve Geyer, A. L. (2004). Perceptions of Humility: A Preliminary Study. *Self and Identity*, (3), 95-114.
- Exline, J. J. ve Hill, P. C. (2012). Humility: A consistent and robust predictor of generosity. *The Journal of Positive Psychology*, 7(3), 208-218.
- Gazzâlî. (1989). *İhyâu Ulûmi 'd-Dîn*. (A. Serdaroğlu, Çev.) (C. 1-4, C. 3). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Green, R. (1973). Jewish Ethics and the Virtue of Humility. *The Journal of Religious Ethics*, 1(1), 53-63.
- Grubbs, J. B. ve Exline, J. J. (2014). Humbling Yourself Before God: Humility as a Reliable Predictor of Lower Divine Struggle. *Journal of Psychology & Theology*, 42(1), 41-49.
- Güven, M. (2019). *Narsisizm, Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Hoge, D. (1972). A Validated Intrinsic Religious Motivation Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 11(4), 369-376.
- Hook, J. N., Davis, D. E., Owen, J., Worthington, E. L. ve Utsey, S. O. (2013). Cultural Humility: Measuring Openness to Culturally Diverse Clients (This Article Has Been Corrected). *Journal of Counseling Psychology*, 60(3), 353-366.
- Hökelekli, H. (2010). *Din Psikolojisine Giriş* (1. bs.). İstanbul: Dem Yayınları.
- Izutsu, T. (1975). *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. (S. Ateş, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- İbn Ebi'd-Dünyâ. (2007). *Et-Tevâdü' ve'l-Humûl Hadislerde Tevazu ve Kibir*. (Z. Yıldız, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Johnson, M. K., Rowatt, W. C. ve Petrini, L. (2011). A New Trait on the Market: Honesty Humility as a Unique Predictor of Job Performance Ratings. *Personality and Individual Differences*, (50), 857–862.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi* (1. bs.). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kayıklık, H. (2000). *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Konrad Adenauer Vakfı. (1999). *Türk Gençliği 98 Suskun Kitle Büyüteç Altında*. İstanbul.
- Krause, N. (2010). Religious Involvement, Humility, and Self-Rated Health. *Soc. Indic. Res.*, (98), 23-39.
- Krause, N. (2012). Religious Involvement, Humility, and Change in Self-Rated Health Over Time. *Journal of Psychology & Theology*, 40(3), 199–210.
- Krause, N. (2014). Exploring the Relationships among Humility, Negative Interaction in the Church, and Depressed Affect. *Aging & Mental Health*, 18(8), 970-979.
- Krause, N. ve Hayward, R. D. (2014). Religious Involvement and Humility. *The Journal of Positive Psychology*, 9(3), 254-265.
- LaBouff, J. P., Rowatt, W. C., Johnson, M. K., Tsang, J. ve McCullough-Willerton, G. (2012). Humble Persons are More Helpful than less Humble Persons: Evidence from Three Studies. *The Journal of Positive Psychology*, 7(1), 16-29.
- Lavelock, C. R., Worthington, E. L., Davis, D. E., Griffin, B. J., Reid, C. A., Hook, J. N. ve Van Tongeren, D. R. (2014). The Quiet Virtue Speaks: An Intervention to Promote Humility. *Journal of Psychology & Theology*, 42(1), 99-110.
- Lewis, C. S. (2001). *Mere Christianity*. New York: HarperCollins.
- McElroy, S. E., Rice, K. G., Davis, D. E., Hook, J. N., Hill, P. C., Worthington, E. L. ve Van Tongeren, D. R. (2014). Intellectual Humility: Scale Development and Theoretical Elaborations in the Context of Religious Leadership. *Journal of Psychology & Theology*, 42(1), 19-30.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Örneği). *M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 133-167.
- Murray, A. (1910). *Humility: The Beauty of Holiness*. New York: Fleming H. Revell Company.
- Nelson, D. M. (1985). The Virtue of Humility in Judaism: A Critique of Rationalist Hermeneutics. *The Journal of Religious Ethics*, 13(2), 298-311.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık Etkileşim ve Değişim: Üniversite Öğrencileri Örnekleme* (1. bs.). İstanbul: Dem Yayınları.
- Owen, J., Jordan, T. A., Turner, D., Davis, D. E., Hook, J. N. ve Leach, M. M. (2014). Therapists' Multicultural Orientation: Client Perceptions of Cultural Humility, Spiritual/Religious Commitment, and Therapy Outcomes. *Journal of Psychology & Theology*, 42(1), 91-98.
- Owens, B. P., Johnson, M. D. ve Mitchell, T. R. (2013). Expressed Humility in Organizations: Implications for Performance, Teams, and Leadership. *Organization Science*, 24(5), 1517-1538.

- Öztürk, E. E. (2017). Üniversite Öğrencilerinde İyimserlik, Dindarlık ve Dini Yönelim İlişkisi. *İslâmî İlimler Dergisi*, 12(3), 165-190.
- Peterson, C. ve Seligman, M. E. P. (2004). *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification* (1. bs.). New York: Oxford University Press.
- Porter, S. L., Rambachan, A., Vélez de Cea, A., Rabinowitz, D., Pardue, S. ve Jackson, S. (2017). Religious Perspectives on Humility. E. L. Worthington, D. E. Davis ve J. N. Hook (Ed.), *Handbook of Humility Theory, Research, and Applications* içinde (1. bs.). New York: Routledge.
- Quiros, A. E. (2006). *The Development, Construct Validity, and Clinical Utility of the Healthy Humility Inventory*. (Yayımlanmamış unpublished doctoral dissertation). Texas A&M University, Texas.
- Rowatt, W. C., Kang, L. L., Haggard, M. C. ve LaBouff, J. P. (2014). A Social-Personality Perspective on Humility, Religiousness, and Spirituality. *Journal of Psychology & Theology*, 42(1), 31-40.
- Rowatt, W. C., Ottenbreit, A., Nesselroade, K. P. ve Cunningham, P. A. (2002). On Being Holier-Than-Thou or Humbler-Than-Thee: A Social-Psychological Perspective on Religiousness and Humility. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(2), 227-237.
- Saygın, Y. (2014). *Üniversite Öğrencilerinin Tevazu Düzeylerinin Denetim Odağı ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Nemetin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Seligman, M. E. P. (2002). *Authentic Happiness Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: Atria Paperback Books.
- Shikholeslami, P. (2016). *Üniversite Öğrencilerinde Yılmazlık Ve Alçak Gönüllülük Düzeylerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış unpublished master's thesis). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sühreveređi, Ş. (2016). *Gerçek Tasavvuf [Avârifü'l-Meârif]*. (D. Selvi, Çev.) (11. bs.). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Tangney, J. P. (2000). Humility: Theoretical Perspectives, Empirical Findings and Directions for Future Research. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(1), 70-82.
- Tangney, J. P. (2002). Humility. C. R. Snyder ve J. S. Lopez (Ed.), *Handbook of Positive Psychology* içinde . Oxford: Oxford University Press.
- Temiz, Y. E. (2014). *Yetişkinlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Duâ*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ulu, M. (2018). Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki Üzerine. *Bilimname*, XXXVI(2), 165-187.
- Uysal, V. (1996). *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri* (1. bs.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Van Tongeren, D. R., Davis, D. E., Hook, J. N., Rowatt, W. C. ve Worthington, E. L. (2018). Religious Differences in Reporting and Expressing Humility. *Psychology of Religion and Spirituality*, 18(10), 174-184.
- Woodruff, E., Tongeren, D. R. V., McElroy, S. E., Davis, D. E. ve Hook, J. N. (2014). Humility and Religion: Benefits, Difficulties, and a Model of Religious Tolerance. C. Kim-Prieto (Ed.),

-
- Religion and Spirituality Across Cultures* içinde , Cross-Cultural advancements in Positive Psychology. Dordrecht: Springer.
- Worthington, E. L. (2017). Political Humility:A Post-Modern Reconceptualization. E. L. Worthington, D. E. Davis ve J. N. Hook (Ed.), *Handbook of Humility Theory, Research, and Applications* içinde (1. bs.). New York: Routledge.
- Worthington, E. L. ve Allison, S. T. (2018). *Heroic Humility What the Science of Humility Can Say to People Raised on Self-Focus* (1. bs.). Washington DC: American Psychological Association.
- Worthington, E. L., Davis, D. E. ve Hook, J. N. (2017). Introduction: Context, Overview, and Guiding Questions. E. L. Worthington, D. E. Davis ve J. N. Hook (Ed.), *Handbook of Humility Theory, Research, and Applications* içinde (1. bs., ss. 1-15). New York: Routledge.
- Yapıcı, A. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Doğmatik Dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 75-117.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık* (1. bs.). Adana: Karahan Kitabevi.
- Yapıcı, A. ve Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 173-206.
- Yapıcı, Asım. (2012). Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-34.
- Yapıcı, A. (2016). Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri. *Dini Araştırmalar (Kadın Özel Sayısı)*, 131-161.
- Yavuz, K. (1982). Din Psikolojisinin Araştırma Alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 87-108.